

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

11.13 - МКР.1951«С» 2023.10.26 009 ПЗ

ДЕЛЕЙЧУК БОГДАН МИКОЛАЙОВИЧ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**
Економічний факультет

УДК: 330.131.5:637.2

ПОГОДЖЕННЯ
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри економіки

_____ **Анатолій ДІБРОВА**
« ____ » _____ 2024 р.

_____ **Вікторія БАЙДАЛА**
« ____ » _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Економічна ефективність молочного скотарства
аграрних підприємств України»

Спеціальність 051 Економіка

Освітня програма Економіка підприємства

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

к.е.н., доцент _____

Тетяна ГУЦУЛ

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи

к.е.н., доцент. _____

Віталій НАГОРНИЙ

Виконав

_____

Богдан ДЕЛЕЙЧУК

Київ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**
Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан економічного факультету
д.е.н., проф. _____ **Вікторія БАЙДАЛА**
“ _____ ” _____ 2023р.

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ
Делейчуку Богдану Миколайовичу
[прізвище, ім'я, по-батькові]

Спеціальність 051 Економіка
Освітня програма Економіка підприємства
Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «Економічна ефективність молочного скотарства аграрних підприємств України»

Затверджена наказом ректора НУБіП України № 1951 «С» від 26.10.2023 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2024.11.20
Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: дані підприємств по всій Україні.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретико-методологічні засади економічної ефективності галузі тваринництва
2. Економічна оцінка розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах
3. Шляхи покращення економічної ефективності молочного скотарства

Перелік графічного матеріалу _____

Дата видачі завдання «06» листопада 2023 р.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи _____

Віталій НАГОРНИЙ

Завдання прийняв до виконання _____ **Богдан ДЕЛЕЙЧУК**

РЕФЕРАТ

Магістерська кваліфікаційна робота на тему: " Економічна ефективність молочного скотарства аграрних підприємств України" має вступ, три розділи, висновки та список використаної літератури. Текстова частина складає 94 сторінок комп'ютерного тексту. В роботі міститься 18 таблиць та 12 рисунків. Список використаної літератури складається з 108 найменувань.

Метою роботи є обґрунтування теоретичних, і практичних засад розвитку та підвищення економічної ефективності функціонування галузей тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, зокрема молочного скотарства.

Об'єктом дослідження виступають сучасний стан та розвиток галузей тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, зокрема агрохолдингу «ІМК» шляхом підвищення економічної ефективності його молочного напрямку.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти підвищення економічної ефективності молочного скотарства.

Методи дослідження. У магістерській кваліфікаційній роботі використано систему економіко-статистичних методів: за допомогою монографічного методу вивчались літературні джерела, законодавчі та інші нормативно-правові акти та практики фінансового забезпечення аграрних підприємств; завдяки методу функціонально-структурного аналізу; використовуючи програмно-цільовий метод змогли надати пропозиції щодо розробки практичних рекомендацій до визначення головних напрямів підвищення економічної ефективності молочного скотарства аграрних підприємств України в сучасних умовах.

Інформаційною базою дослідження є міжнародні стандарти економічного аналізу, наукові праці українських та іноземних вчених в сфері аграрної економіки, публікації довідкового характеру, річні звіти аграрного холдингу «ІМК», офіційний сайт «ІМК» та інших найбільших агрохолдингів України, Інтернет-ресурси та інші науково-методичні джерела з цієї тематики.

Практичне значення полягає у систематизації теоретичних аспектів економічного аналізу агроформувань й формуванні рекомендацій щодо підвищення економічної ефективності виробничої діяльності з метою покращення їх конкурентоспроможності.

В першому розділі магістерської роботи розглянуто теоретичні основи економічної ефективності галузі тваринництва, визначено значення та роль тваринництва в сільському господарстві, розглянуто показники оцінок вигоди ефективності продукції тваринництва та системний підхід до визначення ефективності молочного скотарства. У другому розділі: проведено загальну характеристику діяльності агрохолдингу «ІМК», проаналізовано ринок збуту молочної продукції агрохолдингу «ІМК», проведено аналіз економічної ефективності виробництва молока в дочірньому підприємстві агрохолдингу ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія». В третьому розділі визначено шляхи удосконалення виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах, проаналізовано міжнародний досвід нарощування виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами та оцінено доцільність впровадження стратегії управління годівлею та кормовою базою ТОВ «ЧІМК».

Ключові слова: молочна галузь сільського господарства, технологія виробництва молока, управління фінансами, управління економічною ефективністю, фінансові показники підприємства, економічна ефективність.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА	11
1.1. Значення та роль тваринництва в сільськогосподарському виробництві	11
1.2. Показники оцінки вигоди ефективності продукції тваринництва	19
1.3 Системний підхід до визначення ефективності молочного скотарства	26
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	31
2.1. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні	31
2.2. Аналіз поточного стану виробництва продукції ринку молочного скотарства.	42
2.3.Актуальний стан та тенденції розвитку виробництва молока в аграрному холдингу «ІМК»	56
2.4. Економічна ефективність виробництва молока в ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія».	63
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА	74
3.1. Прогнозні орієнтири розвитку виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах "	74
3.2. Впровадження стратегії управління годівлею та кормовою базою ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія»	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

У всьому світі сільське господарство дає засоби до існування більшій кількості людей, ніж будь-яка інша галузь. Зростання сільськогосподарського виробництва та продуктивності потрібне для підвищення доходів у сільській місцевості, підтримки зростаючого числа людей, які залежать від промисловості, і задоволення потреб у продовольстві та сировині міського населення, яке зростає швидше. Підвищення продуктивності сільського господарства сприяє промислому зростанню, надаючи дешеву робочу силу, капіталовкладення, іноземну валюту та ринки для промислових споживчих товарів. Сільське господарство відіграє ключову роль у зниженні рівня бідності, оскільки більшість бідного населення світу живе в сільській місцевості та значною мірою залежить від сільського господарства, тоді як ціни на продукти харчування визначають вартість життя бідних у містах. Близько половини загальної кількості бідних проживає в Південній Азії, а половина – в Африці на південь від Сахари, з меншою кількістю в інших країнах, що розвиваються. Тваринництво забезпечує понад половину вартості світової сільськогосподарської продукції та одну третину в країнах, що розвиваються. Швидке зростання попиту на продукцію тваринництва в країнах, що розвиваються, розглядається як «продовольча революція». Продукти тваринництва є дорогими порівняно з основними продуктами харчування, тому рівень споживання в країнах, що розвиваються, все ще низький, але зростає зі зростанням доходів. Найшвидше зростає споживання свиней і особливо птиці. Зростання споживання відбувається за рахунок збільшення чистого імпорту всіх продуктів тваринництва. Збільшення виробництва та вищий рівень самозабезпечення заощадять іноземну валюту. Тваринництво також сприяє забезпеченню засобів до існування, зайнятості та подолання бідності. Вони інтегруються та доповнюють рослинництво, втілюють економію та забезпечують резерв проти ризиків. Деякі види худоби відіграють особливу роль у традиційній культурі.

Військова агресія внесла негативні корективи так у досить нестабільну ситуацію, що склалася на ринку молока в Україні. Зважаючи на той факт, що молоко є одним із основних продуктів харчування у раціоні людини, а також сировиною, що використовується у виробництві таких основних молочних продуктів як масло вершкове, тверді сири, згущене молоко, кефір, ряжанка та інші молочні продукти. За роки незалежності України тенденції у молочній галузі у більшій мірі були негативними (скорочення поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі і корів; поступове зменшення експорту продукції; скорочення обсягів виробництва молока та втрата позицій на внутрішньому ринку обсягів реалізації), зважаючи на постійну підтримку держави. Також негативні тенденції підтверджується і статистичними даними, які щорічно оприлюднювалися Державною службою статистики. Саме тому, сьогодні в умовах нестабільної як економічної, так і політичної ситуації, коли ринок став не лише платформою обміну товарів, а й стратегічно важливим ланцюгом постачання продуктів харчування, аналіз ситуації на ринку молока набуває першочергового значення. Постійне та глибоке вивчення сучасного стану цього сектору є ключовим елементом для уникнення можливого продовольчого дисбалансу та забезпечення сталого розвитку країни. [63].

Сільське господарство є однією з найважливіших галузей національної економіки. Воно виробляє продукти харчування для населення, сировину для перероблення промисловістю, забезпечення суспільства. Тому нині головною проблематикою стоїть завдання подальшого підвищення ефективності молочного тваринництва. Ситуація навколо молочного скотарства наразі давно є складною. Великі налідки залишила окупація регіонів та бойові дії на більшості територій України і в районах, де ведуться бойові дії та знаходяться в зоні окупації. Ефективність виробництва молока, основного продукту, є нестабільною та низькою у значній кількості підприємств. Як наслідок, скорочується поголів'я корів та зменшуються валові надої молока.

Об'єктом аналізу є підприємство ТОВ «Українська молочна компанія» реалізує стратегію сталого розвитку на основі застосування передових технологій у виробництві високоякісного молока Екстра-класу молочному скотарстві, вирощуванні нетелей ВРХ, а також у виробництві кормів і зерна.

Актуальність теми. Розвиток тваринництва відповідає пріоритетам держави, оскільки забезпечує виконання низки важливих завдань: забезпечення продовольчої безпеки країни; покращити забезпечення населення якісними продуктами харчування; підвищення рівня зайнятості в сільській місцевості та доходів сільського населення, переважно зайнятого у сільськогосподарському виробництві; обмежити негативні процеси депопуляції в селі, сприяти згуртованості селян у сільській місцевості та забезпечити розвиток їх соціальної інфраструктури.

Основним напрямом розвитку галузі є значне збільшення обсягів виробництва всіх видів продукції тваринництва, в тому числі молока, яловичини, свинини та птиці. Додатковими резервами економічної ефективності галузі має бути підвищення якості продукції, що випускається, та її екологічна безпека.

Мета магістерської роботи - це обґрунтування теоретичних, і практичних засад розвитку та підвищення економічної ефективності функціонування галузей тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, зокрема молочного скотарства.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання:

- з'ясування теоретичних основ та економічної сутності ефективності сільськогосподарського виробництва, в тому числі в галузі тваринництва;
- проведення оцінки сучасного стану галузі тваринництва, а саме молочного скотарства;
- обґрунтувати напрямки підвищення ефективності роботи та розвитку галузі тваринництва.

Об'єктом дослідження виступають сучасний стан та розвиток галузей тваринництва в сільськогосподарських підприємствах.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти підвищення економічної ефективності молочного скотарства.

При написанні кваліфікаційної роботи використовувалися методи групування (використано для групування статистичних даних для проведення аналізу), статистичний аналіз (використано для проведення порівняння базового року та із даними попередніх років); графічний метод (для опису стану ринку молока та стану експортно-імпортного потенціалу на ринку молока); абстрактно-логічний метод (для узагальнення тенденцій на ринку молока та формування напрямків для стабілізації на ринку). Для проведення оцінки тенденцій на ринку було використано офіційні дані Державної служби статистики за 2000-2022 роки.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативні акти України, статистична, фінансова звітність підприємства, звіт про посівні площі сільськогосподарських культур, звіт про реалізацію продукції сільського господарства; звіт про площі та валові збори врожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду, основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств, матеріали науково-практичних конференцій, інформація Інтернет видань та веб-сайтів.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА

1.1. Значення та роль тваринництва в сільськогосподарському виробництві

Тваринництво — це галузь сільського господарства, яка займається вирощуванням тварин для отримання м'яса, клітковини, молока, яєць та інших продуктів. Це включає повсякденний догляд, селекційне розведення та вирощування худоби. Скотарство має довгу історію, починаючи з неолітичної революції, коли тварини були вперше одомашнені, приблизно з 13 000 років до нашої ери і далі, передуючи землеробству перших зернових культур. За часів ранніх цивілізацій, таких як стародавній Єгипет, велику рогату худобу, овець, кіз і свиней вирощували на фермах. Великі зміни відбулися в колумбійському обміні, коли худобу Старого Світу перевезли до Нового Світу, а потім під час Британської аграрної революції 18 століття, коли такі породи худоби, як велика рогата худоба Дішлі Лонгхорн та овець Лінкольна Лонгвул, були швидко вдосконалені такими землеробами, як Роберта Бейквелла, щоб отримати більше м'яса, молока та вовни. У деяких частинах світу як худобу використовується широкий спектр інших видів, таких як кінь, водяний буйвол, лама, кролик і морська свинка. Поширене розведення комах, а також аквакультура риби, молюсків і ракоподібних.

Сучасне тваринництво базується на системах виробництва, адаптованих до типу наявної землі. Натуральне господарство витісняється інтенсивним тваринництвом у більш розвинутих частинах світу, де, наприклад, велика рогата худоба м'ясної породи утримується на відгодівельних майданчиках із високою щільністю, а тисячі курчат можуть вирощуватися в бройлерних пташниках або батареях. На бідніших ґрунтах, як-от на височині, тварин часто тримають більш екстенсивно, і їм можна дозволити вільно бродити, добуваючи собі їжу. Більшість худоби є травоядними, за винятком свиней і курей, які є всеїдними. Жуйні тварини,

такі як велика рогата худоба та вівці, пристосовані харчуватися травою; вони можуть шукати їжу на відкритому повітрі, або можуть харчуватися повністю або частково раціонами, багатшими на енергію та білок, такими як гранульовані злаки. Свині та свійська птиця не можуть перетравлювати целюлозу, що міститься у кормах, і потребують інших продуктів з високим вмістом білка. Багато фермерів в Індії заробляють на існування від тваринництва. Крім молока, м'яса, яєць, вовни, їх виливків (гною) і шкіри, тварини, головним чином бички, є основним джерелом енергії як для фермерів, так і для скотарів. Отже, тваринництво відіграє важливу роль у сільському господарстві. Тваринництво - це галузь науки, яка займається практикою розведення, вирощування та догляду за сільськогосподарськими тваринами, такими як велика рогата худоба, собаки, вівці та коні, для отримання переваг. Тваринництво відноситься до тваринництва і селекції. Це галузь сільського господарства. Сільськогосподарські тварини є не лише джерелом високоякісної їжі, яка покращує харчовий статус, але й додатковими ресурсами, такими як гній для добрива, енергія на фермі та інші побічні продукти, і, крім того, забезпечують економічну диверсифікацію та розподіл ризиків. допомагає в належному догляді за тваринами, надаючи домашнім тваринам належне харчування, притулок і захист від хвороб. Це дає роботу великій кількості фермерів і тим самим підвищує їхній рівень життя. Допомагає виводити високопродуктивні породи тварин шляхом схрещування.

Детальний аналіз стану ринку молока та молочних продуктів досліджувався українськими науковцями постійно. Питанням аналізу динаміки виробництва і споживання молока, а також державної підтримки молочного бізнесу присвячено праці Бойківська Г. [70], Заходим М., Згурська О. [66], Іщук С. [65], Колесник Т. [68], Ляхович О., Матрусенко І. [70], Місюк М., Пронько Л. [68], Поперечний С. [69], Рахман М. [64], Савченко Т. [72], [73], Саламін О. [64]. Рахман М. та Гризо Д. у своїх дослідженнях провели аналіз ринку молока використовуючи SWOT та Pest аналізи та сформулювали пропозиції у напрямку покращення стану ринку молока

Україні. Також автори узагальнили напрямки розвитку враховуючи поєднання таких складових як державна підтримка, діяльність на внутрішньому ринку, розвиток матеріально-технічної бази [64]. Автори [65] на основі проведених досліджень узагальнили основні проблемні аспекти функціонування молочної сфери та запропонували деякі напрямки у розвитку та покращення ситуації на ринку молока. Згурська О. [66], окрім проведеного аналізу ринку молочного скотарства, узагальнює альтернативні напрямки розвитку ринку молочного скотарства в Україні. Запропоновані авторкою шляхи розвитку направлені на підвищення результативності молокопереробних підприємств та збільшення саме обсягів виробництва молока. Питання стану і перспективних напрямків розвитку регіонального ринку молока розкривається у роботі Цвігун І. [67]. Авторка для стратегічного збільшення обсягів виробництва молока пропонує приділити особливу увагу відновленню та підтримці молочного тваринництва через один із ключових напрямків – збільшення поголів'я корів в господарствах населення за умови активної підтримки держави у розвитку молочного скотарства. Такий комплексний підхід, у поєднанні з систематичним моніторингом та консультативною підтримкою, сприятиме конкурентоспроможній галузі молочного скотарства.

Нестабільність соціально-економічної ситуації, низький рівень концентрації капіталу в аграрній сфері, диспаритет цін між сільськогосподарською продукцією і продукцією промисловості та його наслідки зумовили хронічні негаразди в цій галузі аграрного виробництва.

Найпопулярнішими напрямками спеціалізації тваринництва в Україні залишаються: у тваринництві - молоко, м'ясо, молочні продукти; у свинарстві - м'ясо, сало, напівсало, шкіра; у птахівництві – яєчне, м'ясне, бройлерне та змішане. М'ясо, молоко та яйця є одними з основних продуктів харчування людей з високими поживними властивостями. В іншому випадку нормальний рівень харчування не може бути гарантований без цієї продукції.

Тваринництво в Україні поширене на всій території, але деякі галузі підпорядковуються певним географічним умовам. У промисловості зосереджено 65% традиційно вирощеного тваринництва. Його основна продукція - м'ясо і молоко. Залежно від цього виділяють наступні галузі спеціалізації тваринництва: молочна, молочно-м'ясна, м'ясна та м'ясо-молочна. Завдяки економному використанню худоби сільськогосподарські підприємства отримують і постачають населенню молоко, яловичину і телятину, а підприємствам харчової та переробної промисловості — сировину. Молоко та молочні продукти, отримані в результаті переробки молока, мають важливе значення для харчування людей. Молоко містить близько 120 надзвичайно цінних інгредієнтів. До їх складу входять білки (глобулін, казеїн, альбумін), вуглеводи, жири, різні вітаміни і мікроелементи, яких немає в інших харчових продуктах. Тому споживання молока забезпечує повноцінне харчування людини.

Основною продукцією молочного скотарства на спеціалізованих підприємствах є молоко, ринкова вартість 80-85%, частка ринку в структурі товарної продукції близько 75%. Обсяг виробництва м'яса там визначається кількістю вибракуваних корів в основному стаді. Молоком займаються сільськогосподарські підприємства околиць великих міст (Київ, Львів, Одеса) і промислових центрів (Донбас, Дніпро).

Молоко є швидкопсувним продуктом, і його транспортування є непростим. Виробництво молока на спеціалізованих підприємствах у великих заміських зонах є дуже ефективним. Однак функціонування великих тваринницьких ферм призводить до погіршення стану навколишнього середовища. Цей факт слід враховувати в комплексному техніко-економічному та екологічному обґрунтуванні розміщення тваринницьких ферм.

Молочне та м'ясне скотарство є найбільш розвиненим в Україні. Грошові надходження від продажу сирого молока становлять близько 50% ринкового виробництва. Молочне та м'ясне скотарство зосереджене в поліських та

лісостепових регіонах. М'ясо-молочні ферми в основному розташовані в передгірних та гірських районах. Тут велика рогата худоба використовується переважно для розведення і становить не більше 30-35% у структурі стада. М'ясне скотарство найбільш поширене в степових районах, де є всі умови для ефективного виробництва м'яса великої рогатої худоби.

Основним завданням тваринницької галузі є забезпечення населення високоякісними, поживними та вітамінорічними продуктами харчування, а також сировиною для промисловості. Крім того, тваринництво має важливе екологічне значення, оскільки постачає сільському господарству органічні добрива. При внесенні в ґрунт органічні добрива повертають у природу значну кількість органічних речовин, покращують родючість, вміст гумусу та розвиток мікрофлори, посилюють процеси ґрунтоутворення та матеріальний цикл сорту. На жаль, останнім часом в Україні спостерігається катастрофічне скорочення поголів'я продуктивної худоби та значне зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції.

На розвиток тваринницької галузі негативно впливають недосконалість ціноутворення, диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, відсутність державної підтримки та інші фактори. Низька продуктивність худоби є однією з головних причин низької прибутковості тваринницької галузі не лише через низьку якість тваринницької сировини, а й через високу трудомісткість.

Поголів'я ВРХ все ще не є стабільним, але темпи скорочення сповільнюються, оскільки керівники господарств та експерти розуміють, що подальше скорочення порушить крихкий баланс між поголів'ям ВРХ, кормовою базою забезпечення, виробничими ресурсами та робочою силою.

Згідно з аналізом, вітчизняна галузь тваринництва повинна продовжувати рухатися в напрямку розширення потенціалу виробництва м'яса та молока. Однак сьогодні ці галузі, за винятком молока, не є прибутковими. А поголів'я молочних корів зменшується і галузь скорочується, незважаючи на рентабельність. Причиною

є те, що молочне скотарство постачає свою супутню продукцію таку, як приплід, галузі відгодівлі молодняку великої рогатої худоби, а ця галузь є збитковою, підприємства не хочуть займатися відгодівлею, відповідно приплід не потрібен, отже вирізають і молочних корів.

Молочне скотарство у складі сільського господарства посідає особливе місце та значною сільськогосподарською мірою визначає економічну ефективність виробництва та продовольче забезпечення національного господарства. Тривалий диспаритет цін на промислові та сільськогосподарські товари, зниження рівня забезпеченості кормами та неповне дотримання технологічних процесів у молочному скотарстві, а також монополізм переробної промисловості та інші фактори зумовили кризові явища в галузі. Стан та динаміка розвитку молочного скотарства веде до деградації галузі, робить нашу країну залежною від імпорту продукції тваринництва та формує продовольчу небезпеку. Тому варто розробити програму стабілізації та відновлення економічного зростання молочного скотарства, створити необхідні організаційні, економічні та технологічні передумови для відродження та подальшого розвитку галузі та впровадження інтенсивних форм її ведення. Від інтенсифікації розвитку молочного скотарства значною мірою залежить ефективність функціонування агропромислового комплексу загалом і забезпеченість населення необхідними молочними продуктами. Молочне скотарство – одна з найважливіших продовольчо-безпекових галузей України, призначення якої полягає в забезпеченні виробництва молока в обсягах, які достатні для завантаження виробничих потужностей молокопереробних підприємств з подальшим виробництвом молочної продукції. Стан розвитку агропромислового комплексу, в тому числі і її важливої складової – галузі молочного скотарства, впливає на соціальну та економічну стабільність економічної системи [60, с.25]. Молочне скотарство завжди займало вагомий частку в обсягах та структурі валової продукції сільського господарства. 2021 рік був найгіршим для молочного скотарства за останні 6 років та одним з найневдаліших

з точки зору прибутків. За роки незалежності України поголів'я корів скоротилося більш ніж в 5 разів (в тому числі в сільськогосподарських підприємствах поголів'я корів становить всього 6,9 % показника 1990 року), обсяги виробництва молока скоротились в три рази (в тому числі в с.г. підприємствах обсяг виробництва молока становить 14,9 % показника 1990 року). Лише завдяки зростанню продуктивності корів в два рази (в тому числі більш ніж в 2,5 рази в с.г. підприємствах) вдалося стримати повний занепад молочного скотарства. В табл. проаналізовано стан та динаміку розвитку молочного скотарства України за 1990-2024 роки.

Таблиця 1

Стан молочного скотарства в Україні в 2015-2024 роках

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Поголів'я корів в Україні (всі госп.) на поч. року, тис.голів	2,26	2,17	2,11	2,02	1,92	1,79	1,67	1,54	1,35	1,26
в тому числі на с.г. підприємствах	0,53	0,51	0,48	0,47	0,47	0,44	0,42	0,42	0,39	0,39
Виробництво молока, млн. тонн	10,62	10,39	10,28	10,06	9,66	9,26	8,71	7,77	7,36	X
в тому числі на с.г. підприємствах	2,67	2,71	2,77	2,76	2,73	2,76	2,77	2,64	2,85	X
Обсяг надходження молока на переробку, млн..т	2,41	2,51	2,69	2,72	2,61	2,56	2,48	2,30	2,62	X

X – інформація відсутня

Ефективність сільськогосподарського виробництва – економічна категорія, заснована на дії системи економічних законів та відображає одну з головних сторін виробництва – результативність. Важливо, щоб виробництво сільськогосподарської продукції не було матеріаломістким, щоб отримані результати супроводжувалися скороченням витрат у розрахунку на одиницю та було вищим їх відшкодування під час реалізації продукції. Тому сутність ефективності полягає не так в ефекті як результаті будь-яких дій або виробництва, але й у тому, наскільки цей ефект виправданий [62, с.40]. Слід розрізняти поняття ефект та економічна ефективність. Ефект – це наслідок, результат тих чи інших дій, заходів. Наприклад, у молочному скотарстві ефект від порід тварин, кормових раціонів, нових технологій переробки

продукції та підготовки її до реалізації, вибору ринку збуту, термінів продажу та ін. Ефект може бути отриманий у натуральній чи грошовій формі, у вигляді економії ресурсів. Категорія ефективності суспільного виробництва, сформульована економічною наукою як виробництво продукції з найменшими витратами праці та коштів. У теоретичному аспекті поняття ефективності виробництва обумовлено законом економії робочого часу, відбиває основу розвитку науково-технічного прогресу. Категорія ефективності включає економію робочого дня, затрачуваного у процесі праці та втіленого у споживаних засобах виробництва. У цілому нині сутність ефективності сільськогосподарського виробництва характерна для розвитку різних галузей, проте є певні особливості, зокрема, для молочного скотарства. За визначенням сутності економічної ефективності молочного скотарства є різні погляду. Виходячи з класичної методології, принципів і методичних положень вчених-економістів слід розуміти сутність ефективності молочного скотарства в отриманні максимального обсягу продукції з урахуванням її якості за оптимальних витратах на її виробництво та отримання прибутку. При вивченні економічної ефективності молочного скотарства необхідно враховувати низку специфічних особливостей галузі, які впливають на її рівень. По-перше, продукція виробляється та реалізується протягом року, що особливо важливо за високої інфляції. По-друге, молоко відноситься до продуктів першої необхідності та незалежно від економічної та політичної ситуації попит на нього не зникне. По-третє, продукція йде на переробку та безпосередньо на продаж та є ринком прямого попиту. По-четверте, молочне скотарство пов'язано з породним складом тварин та їх селекційно-племінними якостями. По-п'яте, є велика залежність виробництва продукції від кормової бази (обсяги виробництва кормів та їх якість). Отже, щоб ефективно керувати виробничими процесами у молочному скотарстві, об'єктивно оцінити його рівень, темпи та результативність, потрібна об'єктивна система економічних показників. Для визначення економічної ефективності молочного скотарства застосовуються вартісні та натуральні показники. До числа

найважливіших відносяться: обсяг прибутку; собівартість продукції; рівень рентабельності виробництва; продуктивність праці; фондівдача; термін окупності капітальних вкладень; молочна продуктивність тварин; витрати кормів та праці на виробництво одиниці продукції; якість молока; кількість валової та товарної продукції в натуральному та грошах [61, с. 295]. У ринкових умовах серед вартісних показників основне місце посідає показник прибутку. Саме прибуток виступає як узагальнюючий критерій ефективності молочного скотарства, що характеризує кількісну та якісну сторони господарської діяльності сільгоспідприємства. Отже, аналіз сучасного стану молочного скотарства свідчить про те, що ця найважливіша галузь сільського господарства виявилася невідповідною в системі ринкової економіки, оскільки через її специфічні особливості вона надмірно залежить від багатьох зовнішніх факторів та інших галузей агропромислового комплексу, та потребує державної підтримки.

1.2. Показники оцінки вигоди ефективності продукції тваринництва

Важливою узагальнюючою характеристикою діяльності сільськогосподарських підприємств є ефективність виробництва.

Основним завданням тваринницької галузі є забезпечення населення якісними, поживними, вітамінними продуктами харчування та промисловою сировиною. Крім того, тваринництво має важливе значення для навколишнього середовища, оскільки постачає сільському господарству органічні добрива. При внесенні органічних добрив у ґрунт значна кількість органічних речовин повертається в природу, покращуючи родючість, вміст гумусу та розвиток мікрофлори, а також сприяючи ґрунтоутворенню та матеріальному циклу сортів. На жаль, останнім часом в Україні спостерігається швидке скорочення поголів'я продуктивної великої рогатої худоби та значне зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції.

На розвиток тваринницької галузі негативно впливають цінова недосконалість, різниця в промислових та сільськогосподарських цінових пропозиціях, відсутність

державної підтримки та інші чинники негативно впливають на розвиток тваринницької галузі. Низька продуктивність тваринництва є однією з основних причин збитковості тваринництва не тільки через низьку якість тваринницької сировини, а й через високу трудомісткість.

"Ефект" означає результат або наслідок якоїсь дії, причини або сили. Отже, ефективність слід розглядати як результативність витрат, вкладених у певну діяльність для досягнення бажаного результату.

Ефективність - це складна економічна категорія, пов'язана з цілеспрямованою, раціональною діяльністю людини. Ефективність має як якісний, так і кількісний аспекти. Для оцінки та вимірювання ефективності виробництва використовується система критеріїв та економічних показників.

Критерії як мірила економічної ефективності конкретизуються через показники. Показники є лише кількісним вираженням вищезазначених критеріїв і відображають рівень та динаміку ефективності.

Щоб визначити економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, окремих його галузей, господарської діяльності підприємств різних форм власності, їх підрозділів, виробництва окремих культур, агротехнічних і зоотехнічних заходів, упровадження в виробництво комплексів, нових технічних розробок, досягнень науки і техніки, передового досвіду тощо використовують часткові або локальні критерії. У кожному окремому випадку критерій може набувати конкретнішої форми з урахуванням характеру й особливостей виробництва.

Поголів'я ВРХ ще не стабілізувалося. Динаміка скорочення сповільнюється, оскільки керівники та експерти зрозуміли, що скорочувати поголів'я ВРХ далі неможливо. Керівники господарств та експерти зрозуміли, що подальше скорочення поголів'я ВРХ порушить крихкий баланс між поголів'ям худоби та наявністю кормів. Швидкість скорочення сповільнилася, оскільки керівники господарств та експерти зрозуміли, що подальше скорочення поголів'я ВРХ

порушить крихкий баланс між поголів'ям, кормами, виробничими ресурсами та робочою силою. Вони почали скорочувати поголів'я, корми, виробничі ресурси та робочу силу, оскільки зрозуміли, що крихкий баланс між ними буде порушено.

Критерієм економічної ефективності аграрного виробництва є збільшення обсягу чистої продукції за найменших затрат живої й уречевленої праці на її одиницю.

Ефективність - це досягнення максимальних результатів при мінімальних затратах живої та уречевленої праці, а також питомій економії часу. Для оцінки економічної ефективності тваринництва слід використовувати систему показників.

Основними вартісними показниками є:

- вартість валової продукції, сума валового доходу і прибутку в розрахунку на одного працівника, в галузі, одну затрачену людино-годину, 100 грн виробничих основних засобів;

- сума виробничих затрат у розрахунку на 1 грн вартості продукції;

- рівень рентабельності виробленої та реалізованої продукції загалом;

- норма прибутку.

Для порівняльної економічної оцінки виробництва окремих видів продукції тваринництва та виявлення найбільш економічно вигідних видів тваринницької продукції використовується система натуральних і вартісних показників.

Основними показниками економічної ефективності виробництва продукції тваринництва є продуктивність праці, собівартість молока і м'яса та рентабельність. Продуктивність праці визначається часом, витраченим на одну тварину, та її продуктивністю.

У статистиці сільського господарства рівень рентабельності (PL) вимірюється у відсотках і визначається як частка від ділення різниці (R) між чистим доходом (виручкою) від реалізації сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) (NSP) та їх повною собівартістю на повну собівартість цієї продукції (робіт, послуг), помножена на 100, а саме:

$$PL = (NSP - C_T) : C_T \cdot 100 = R : C_T \cdot 100 \quad (1.1)$$

Розрахований показник може приймати від'ємні значення в разі, коли $R < 0$ і $C_T > NSP$, тобто коли повна собівартість перевищує суму чистого доходу (виручки) від реалізації та, відповідно, отримано збиток [39].

Якщо результат приймає нульове значення, рівень рентабельності вважається позитивним.

Визначення економічної ефективності виробництва молока ґрунтується на системі показників, за допомогою яких можна визначити поточний стан і рушійні сили економічного процесу та виявити резерви його покращення. При цьому необхідно враховувати відповідні характеристики молочної галузі.

З метою проведення економічного аналізу ефективності сільськогосподарського виробництва з урахуванням державної підтримки молочної галузі та обґрунтування розрахунку обсягів і напрямів дотацій, відносні показники діяльності підприємств за обсягами виробництва видів продукції, що підлягають державному ціновому регулюванню, з урахуванням коштів, отриманих підприємством від держави на підтримку сільського господарства в частині виробництва тих видів продукції, які віднесені до об'єктів державного цінового регулювання.

Оскільки кошти державної підтримки, що надходять на підприємства, збільшують їхні доходи, розрахунок рівня ефективності (EL) здійснюють за формулами:

$$EL_i = (NSP_i + G_i - C_{Ti}) : C_{Ti} \cdot 100 \quad (1.2)$$

де G_i – кошти державної підтримки на виробництво виду сільськогосподарської продукції – об'єкта державного цінового регулювання, що надійшли на підприємство протягом звітного року;

$i \in \{ 1, 2, 3 \dots m \}$, m – кількість видів сільськогосподарської продукції – об'єктів державного цінового регулювання.

Для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку (Hn):

$$Hn = П : (\Phi_{oc} + \Phi_{об}) * 100, \quad (1.3)$$

де Φ_{oc} і $\Phi_{об}$ — середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних фондів.

Цей показник є дуже важливим для характеристики ступеня ефективності сільськогосподарського виробництва та його подальших перспектив розвитку. Це пов'язано з тим, що навіть якщо рентабельність окремих видів сільськогосподарської продукції знаходиться на однаковому рівні, умови для однакових темпів зростання виробництва цих видів сільськогосподарської продукції є неоднаковими, що зумовлено різним рівнем капіталомісткості.

З економічної точки зору індекс рентабельності показує, скільки грошових одиниць виробничих активів приносить кожна грошова одиниця. Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва.. Важливо зазначити, що отримана фактична норма прибутку використовується як критерій для оцінки ефективності інвестицій у простих (недисконтованих) термінах.

Іншим важливим способом оцінки ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств є використання показника валової рентабельності. Валова маржа розраховується шляхом ділення валового прибутку, отриманого підприємством, на площу сільськогосподарських угідь. Як буде показано нижче, цей показник є особливо важливим для оцінки ефективності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції.

Розглянемо ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України за допомогою показників, що найчастіше використовуються в аналізі ефективності виробництва (табл. 1.1).

Економічна ефективність виробництва молока та його якість залежить від породних та індивідуальних особливостей корів, їх продуктивності, раціону та

збалансованості, тому господарствам слід приділяти більше уваги електрообладнанню та вдосконалювати електрообладнання.

Таблиця 1.1

Економічна ефективність виробництва молока в Україні

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	Відхилення 2022р. до 2018р.	
						+/-	%
Вироблено тис. т	11250,5	11112	11387,3	11486,8	11143,2	-115,7	-1,03
Середній річний удій молока від 1 корови, кг	6023,8	6143,0	6423,5	6 662,76	5803,8	-820,1	-3,65
Кількість реалізованої продукції, тис. т	1895,5	1961,6	2203	2278,4	2446,7	553,2	29,22
Повна собівартість продукції, млн. грн.	4335,04	5184,48	5871,58	8031,95	6932,07	2597,03	59,9
Чистий дохід, млн. грн.	5108,76	6142,02	6008,53	8918,49	7877,53	3809,73	74,57
Повна собівартість 1 ц продукції, грн.	228,94	264,3	266,52	304,25	328,3	99,36	43,4
Ціна реалізації за 1 ц, грн.	269,81	313,12	272,74	345,75	364,50	94,69	35,1
Витрати на виробництво 1 ц, грн.	199,64	232,79	242,63	272,54	294,20	94,56	47,37
Прибуток, млн. грн.	773,72	957,54	136,95	945,47	886,53	112,81	14,58
а) на 1 ц, грн	40,87	48,82	6,22	41,50	36,20	-4,67	-11,43
б) на 1 гол, грн	1668,31	2037,75	271,25	1848,83	1631,90	-36,42	-2,18
Рівень товарності, %	16,83	17,69	19,36	19,83	21,98	5,14	30,56
Рівень рентабельності, %	17,9	18,5	2,3	13,6	11,0	-6,9	-38,5

За даними еволюції показників економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України продуктивність корів в 2022 році зросла на 10,44% порівняно з 2018 роком. Це свідчить про підвищення рівня інтенсифікації виробництва. При цьому упродовж 2018–2022рр. обсяг реалізованого молока підвищився з 1893,5 тис. т до 2446,7 тис. т, або на 29,22 %, незважаючи на зменшення його виробництва – на 115,7 тис. т. Це позитивна тенденція, яка відображає зростаючий інтерес до продажу молока.

Розглядаючи показники економічної ефективності виробництва молока, можна відзначити, що головною причиною зниження її рівня протягом періоду, що розглядається, стало стрімке підвищення собівартості одного центнера молока (на

43,4%), а також війський стан в країні та проблематичний стан з логістичними шляхами реалізації продукції, а саме і проблематика з паливом.

Основними факторами, що забезпечують підвищення прибутковості тваринницьких підприємств будь-якої форми власності, є підвищення продуктивності худоби/птиці та зниження матеріально-витратних витрат на одну тварину. Серед факторів зовнішнього середовища, що впливають на рівень продуктивності худоби та птиці, найважливішим є годівля, яка впливає на 50-60%. Адекватна і повноцінна годівля худоби та птиці є основою для стабільного зростання продуктивності. Це завдання може бути вирішене завдяки використанню досягнень науково-технічного прогресу, впровадженню прогресивних технологій виробництва кормів та раціональних форм організації праці. Системи годівлі та їх цілісність вимагають не тільки достатньої кількості кормів і збалансованого за поживними речовинами раціону, але й економічного обґрунтування типу годівлі. Тип годівлі визначається типом поголів'я, тобто співвідношенням різних видів кормів у раціоні. Витрати на одиницю корму можуть значно зростати зі збільшенням різноманітності кормів у раціоні, особливо частки дорогих комбікормів. Однак зростання цін через покращення біологічної цінності кормів позитивно впливає на продуктивність і вартість худоби, що легко окупується за рахунок додаткової продукції.

Важливим фактором, що впливає на прибутковість молочної ферми, є раціональне розведення стада, поліпшення породного складу та усунення падежу корів. Тільність призводить до зниження продуктивності корів на 30-35%, зменшення виходу телят та збільшення непродуктивних витрат. Наукові дослідження показують, що збільшення виходу телят з 80 до 90 телят на 100 корів підвищує продуктивність основного стада на 10%. Покращення репродуктивної системи в молочному стаді та вдосконалення селекції, раціональної годівлі та догляду за тваринами може зменшити виробництво молока. Досвід показав, що поповнення основного молочного стада щонайменше 25 первістками на 100 корів

щороку підвищує продуктивність молочних корів. Не рекомендується утримувати корів старше 10 років після п'ятого або шостого отелення, оскільки надої та молочний жир знижуються в абсолютному вираженні.

Підвищити продуктивність молочного стада можна, забезпечивши рівномірність отелень. Доведено, що корови, які отелилися восени та взимку, мають більш плавні лактаційні криві та виробляють на 400-600 кг молока більше, ніж корови, які отелилися влітку.

Певною мірою продуктивність стада можна підвищити за рахунок поліпшення якості продукції. Збільшення жирності молока на 0,1% понад базову жирність відповідає збільшенню продуктивності стада на 2,8%. Ціни на молоко, реалізоване другим сортом, на 7 %, а на несортове - на 20 % нижчі, ніж на молоко першого сорту. Молоко, що відповідає стандартам першого сорту, повинно містити в середньому 3,4 % жиру, 3,3% білка і 4,7% молочного цукру.

Концентрація та спеціалізація виробництва мають вирішальне значення для підвищення ефективності тваринництва. Вони сприяють використанню індустріальних методів виробництва та впровадженню передових технологій. Широка індустріалізація тваринництва на основі машинної технології, комплексної механізації та автоматизації всіх виробничих процесів не тільки підвищить виробничу та економічну ефективність тваринництва, а й поліпшить умови праці. Зміст праці тваринників змінюється, вимагаючи більш спеціалізованих і передових навичок. Відповідно зростає заробітна плата.

1.3 Системний підхід до визначення ефективності молочного скотарства

Ефективність інтенсифікації процесу виробництва молока характеризує використання системи ресурсів, економічних, організаційних, науково-технічних, соціальних та інших умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин порівняно з іншими галузями. Більшість з них пов'язані зі специфікою промисловості та землекористування. Через складність і багатогранність категорії

економічної ефективності інтенсифікації в досліджуваних галузях неможливо повною мірою використовувати лише один показник.

Відповідно до принципів системного підходу, показники економічної ефективності повинні відображати процеси виробництва та обміну, а також кругообігу капіталу і включати фактори, що характеризують наявність та використання природних ресурсів, капітальні вкладення у виробничий процес, використання виробничого потенціалу, виробництво продукції, її розподіл, обмін та споживання. Це забезпечує цілісність системи показників, яка враховує взаємозв'язки факторів, що впливають на виробництво, переробку та збут промислової продукції.

Ефективності інтенсифікації молочного скотарства слід керуватися тим, що вона є складною, багатоцільовою, відкритою системою, яка складається із функціональних та організаційних підсистем. Функціональна підсистема (технологічна, соціальна, економічна, екологічна) характеризує зміст молочного виробництва, а організаційна — форму їх прояву [8].

Економічну ефективність інтенсифікації молочного скотарства слід розглядати з точки зору: по-перше, системи факторів інтенсифікації, що впливають на розвиток молочної галузі; по-друге, досягнення результатів на основі раціонального використання потенційних продуктивних сил; по-третє, максимізації прибутку на вкладений капітал, мінімізації негативного впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище, забезпечення належних умов життя сільського населення та науково-обґрунтованих рівнів споживання молока і молочних продуктів.

З різних причин виробництво молока в Україні досі розділене на три сектори, кожен з яких має свою організацію, економіку та цілі.

До першого сектору виробництво, яке має довгу історію і в якому виробник і його сім'я отримують їжу, необхідну для виживання, незалежно від вартості виробництва. Таке виробництво називається натуральним.

Другий сектор охоплює виробництво, де у співвідношення виробництва молока для власного споживання (натурального) і молока на продаж було іншим. Саме там зародилися ринкові відносини. До третього сектору віднесено ринково орієнтоване виробництво з високою доданою вартістю, спрямоване виключно на продаж, що передбачає отримання максимального прибутку через мінімізацію витрат виробництва. Всі три напрямки виробництва молока, як і інших видів продукції, історично трансформувалися з першого в третій під впливом загальновідомих законів поділу праці.

Вказані етапи у різні періоди відзначалися в усіх провідних країнах світу: Англії, Франції, США, Бельгії, Німеччині, Австрії та ін. Так, ще у 1880 р. в урядових структурах Англії існувала програма Джозефа Чемберлена і Джессі Коллінг під лозунгом «Три акри землі і корова» (англ. «Three acres and cow») [55], якою передбачалося в країні боротися з бідністю через поєднання цих ресурсів. Характерно, що в згаданих країнах уже наприкінці ХХ ст. практично залишилася і успішно функціонує лише третя сфера виробництва, а в Україні і у ХХІ ст. близько 70 % молока виробляється в першій та другій сферах. Швидше за все, це зумовлено особливістю умов життя населення України і сільських жителів, зокрема у ХХ і на початку ХХІ ст.: Перша світова війна, революція 1917 р., громадянська війна, колективізація, голодомор 1932-1934 рр., Друга світова війна, голод 1947 р., відбудова, деколективізація, російсько-українська війна (з 2014 р.). При цьому існують наукові твердження, що із наведених негараздів у людини найнегативніший і найтриваліший ехоефект залишає голодомор. Крім того, переконливим і узагальнюючим доказом слід вказати й те, що в Україні як у минулому, так ще і нині частка витрат на продукти харчування в сімейному бюджеті населення, на жаль, в рази перевищує рівень країн Європи. Таким чином, населення України в цих умовах вимушено було шукати шляхи виживання і для цього найприйнятнішим стало натуральне виробництво. В рослинництві це виявилася картопля, у тваринництві – молоко. В українській народній традиції

корова – годувальниця та основа добробуту сім'ї. Вона годувала населення, а за крайньої необхідності за допомогою неї орали, перевозили вантажі тощо. Цій тварині в Україні варто поставити пам'ятник від вдячних мільйонів людей.

Вважаємо, що найбільш доцільним підходом при визначенні економічної ефективності молочного скотарства є методика, запропонована професором В.П. Мертенсом, яка дає змогу провести аналіз у певній послідовності та дослідити її всебічно [27].

Згідно з цією методологією, процес визначення економічної ефективності інтенсифікації молочного скотарства має здійснюватися в наступному порядку.

Першим кроком є визначення показника рівня інтенсифікації. Такими показниками є: загальні витрати уречевленої та живої праці на одну голову худоби (виробничі витрати), сума вартості основних виробничих фондів на одну голову худоби та поточних виробничих витрат (без амортизації), а також кількість основних виробничих фондів на одиницю продукції, що підлягає інтенсифікації. Для того, щоб дослідити вплив окремих факторів виробництва на випуск продукції, бажано також розрахувати рівень натуральної інтенсивності, тобто кількість мінеральних та органічних добрив, необхідних для виробництва на одну голову худоби, та кількість спожитої електроенергії (кВт-год). Показники інтенсивності включають щільність поголів'я на 10 га сільськогосподарських угідь, структуру стада та породний склад. Витрати праці на одну голову худоби (людино-днів) також включаються як показник рівня інтенсивності.

Отже, визначення рівня інтенсивності є першим кроком в аналізі інтенсифікації молочного скотарства. Зміни в рівні інтенсивності безпосередньо пов'язані з обсягами виробництва, і та сама кількість корів може збільшити виробництво не лише за рахунок збільшення загальних витрат уречевленої та живої праці, а й за рахунок впровадження інноваційних технологій та раціонального використання ресурсного потенціалу.

Другим кроком є розрахунок середньорічного надою молока та виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь, які є кінцевими показниками інтенсифікації, при зростанні підвищується і рівень інтенсифікації.

На третьому кроці розраховуються показники ефективності інтенсивності виробництва молока: виробництво молока на одну людину-годину, середньорічне виробництво молока на одного працівника, витрати праці на одиницю продукції (людино-годину), собівартість одиниці продукції та рентабельність виробництва молока. Загальним показником економічної ефективності інтенсифікації молочного скотарства є рівень окупності витрат.

Слід зазначити, що показники інтенсивності тваринництва є одночасно і фактором, і об'єктом інтенсифікації.

Всі ці показники характеризують досягнутий рівень інтенсифікації та сам процес інтенсифікації. Однак ця характеристика є умовною. Це пов'язано з тим, що до повного насичення виробництва за рахунок інтенсифікації збільшення інвестицій може відбуватися і в стару технологічну базу. Тому ці показники доповнюються системою показників, що характеризують процес інтенсифікації, а саме: коефіцієнт технічного прогресу, модернізація виробничих потужностей, якісна структура реалізованого молока, продукція, що відповідає найвищим міжнародним стандартам, витрати на обладнання у відсотках до загального обсягу інвестицій, інвестиції в реконструкцію та переоснащення виробничих потужностей у відсотках до загального обсягу інвестицій, питомі інвестиції на одиницю введеної в дію виробничої потужності. Питомі інвестиції на одиницю введених виробничих потужностей слід доповнити показником питомих інвестицій на одиницю консигнаційних виробничих потужностей.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні

Сучасний стан сільського господарства як галузі та агропромислового комплексу загалом є надзвичайно важким, що пов'язано із загостренням загальної економічної кризи в країні. Виходом із такого становища об'єктивно може бути прискорений ефективний розвиток економіки аграрного сектора країни. Фундаментальною основою функціонування агропромислового комплексу є сукупність економічних відносин, реалізація яких забезпечує відповідний рівень ефективності і максимального задоволення інтересів кожного з учасників цих відносин. Найважливішою складовою сукупності економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі є фінансові відносини, що виникають і розвиваються на основі закономірностей функціонування товарного виробництва і базуються на широкому використанні таких економічних категорій і величин, як собівартість, ціна, прибуток, рентабельність, які найбільше наближені до реалізації кінцевої соціально-економічної мети функціонування аграрної економіки – максимального задоволення потреб населення у харчових продуктах та підвищення рівня його добробуту.

Сучасний стан економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі України характеризується низькою ефективністю, розбалансованістю та обмеженою диверсифікацією організаційно-економічних форм їх реалізації. Зауважимо, що проблема полягає у визначенні основних шляхів удосконалення системи фінансово-економічних відносин між усіма учасниками технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції молокопродуктового підкомплексу з метою підвищення соціально-економічної ефективності цього процесу. Розгляду багатоаспектних проблем розвитку молочного скотарства, питанням підвищення

ефективності виробництва молока присвячені праці вітчизняних учених аграрників: П. Березівського, Т. Божидарніка, М. Ільчука, М. Пархомця, В. Ніценка, Д. Шияна та багатьох інших науковців. Проте, військова агресія росії проти України, наслідком якої є часткова окупації території нашої держави, руйнування об'єктів господарюючих суб'єктів та порушення виробничих зв'язків, вимагає перегляду основних теоретичних положень розвитку та оцінки сучасного стану формування пропозиції на ринку молока в Україні.

Війна між Україною та росією негативно відобразилася на суспільно-політичному житті країни, що характеризується численними людськими жертвами, зруйнованими містами та селами та порушеннями тісних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, що в кінцевому результаті привело до значних матеріальних збитків [76]. За розрахунками науковців (експертів), станом на січень 2023 року загальна сума задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок повномасштабного вторгнення, оцінюється в 140,2 млрд дол. (за відновною вартістю). Ці розрахунки здійснювалися на основі матеріалів органів місцевої та центральної влади, публічних звітів громадян, суб'єктів підприємницької діяльності та відкритих джерел інформації. Були оцінені прямі та непрямі збитки, потреби у відновленні зруйнованих та пошкоджених активів України [77].

Як свідчать результати проведених досліджень, основними викликами, з якими сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники молока зустрілися в період військових дій, є наступні:

- порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюжків;
- нестача обігових коштів;
- брак виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу, тощо;
- дефіцит і здорожчання палива;
- нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію;

- втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка);
- втрата фінансово-управлінської документації;
- в постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити врожай грубих кормів, зернових;
- в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Вважаємо, що може відбутися переформатування на ринку виробництва молока. В нинішніх умовах основними товаровиробниками можуть стати малі та середні сільськогосподарські товаровиробники та господарства населення. Саме подібна ситуація проявлялася в умовах економічної кризи, що спостерігалася в нашій країні в кінці 90-х років. Також буде зростати частка закупівлі молока від населення, якщо ситуація з паливом в Україні буде стабілізована.

Запровадження військового стану в Україні виявило низку проблем в молочному скотарстві, особливо в сільськогосподарських підприємствах:

- зменшення виробництва молока-сировини внаслідок скорочення кількості ВРХ;
- обмежені можливості експорту української молочної продукції через Європу;
- збільшення собівартості виробництва молочної продукції;
- скорочення кількості споживачів молочної продукції на внутрішньому ринку;
- імпорт молочної продукції з Європи, в першу чергу сирів;
- втрата значної кількості виробленої молочної продукції на окупованих територіях та у зоні бойових дій;
- проблеми з розрахунками зі сторони торговельних мереж;
- відсутність дієвого інструментарію кредитування молокопереробних підприємств на період війни;
- призупинення дій програм державної підтримки виробників та переробників

- молока на період війни зі сторони Уряду України.

Варто відзначити, що 2022 р. став особливо складним для вітчизняного молочного скотарства, однак дана галузь гідно пройшла випробування цими надзвичайно складними умовами та наразі активно працює на підтримку економіки. Найбільших втрат поголів'я корів та валового виробництва молока галузь зазнала в перші місяці війни. Окупація територій і воєнні дії вплинули на те, що велика кількість поголів'я була просто знищена російськими загарбниками, ще частину сільськогосподарські підприємства були змушені збувати за низькими цінами, в кращому разі – перевозити в безпечніші регіони. Перебої в постачанні кормів та ветеринарних препаратів, забезпеченні електроенергією, також мали негативний вплив на продуктивність корів, що в кінцевому результаті призвело до скорочення валового виробництва продукції молочного скотарства [78]. До середини літа 2022 року галузь молочного скотарства почала відновлювати регулярну діяльність, ланцюжки постачання молока та ресурсів виробництва, а поживлення експортної діяльності сприяло зростанню цін на молоко, які буквально обвалилися у березні.

За попередніми оцінками Державної служби статистики України, у 2022 році 34,2% молока було вироблено у сільськогосподарських підприємствах, а 65,8% – в господарствах населення. Загалом за рік було надоєно 7659,9 тис. т молока усіх видів, що на 12,1% менше, ніж в минулому році. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу надоїли 2,621 млн т молока, що на 5,3% менше, ніж у 2021 році.

Найбільше скорочення виробництва молока спостерігається у Харківській області на 111,7 тис. т чи 54,6%, Сумській – на 154,2 тис. т. чи 5,6% та Одеській – на 21,3 тис. т чи 4,1%. Проте, сільськогосподарські підприємства Полтавської, Черкаської та Вінницької областей наростили обсяги виробництва молока відповідно на 394,8 тис. т чи 1,2%, на 321,3 тис. т чи 8,5%, на 242,9 тис. т чи 8,4%.

В господарствах населення спостерігається суттєве скорочення виробництва молока. Загалом особистими селянськими господарствами за орієнтовними

оцінками Державної служби статистики України, було вироблено 5,038 млн т молока, що на 15,3% менше, ніж у 2021 році. Населення, яке втікало від війни з окупованих територій і зони активних бойових дій, вимушене було продавати або й полишати худобу, рятуючи найцінніше.

Поголів'я ВРХ станом на 1 січня 2023 року склало 2,3 млн голів, що на 12,6% менше, ніж торік. Зокрема в сільськогосподарських підприємствах утримували 0,93 млн голів ВРХ, що на 6,4% менше, ніж у 2021 році та господарствах населення – 1,38 млн голів ВРХ, що на 13,5% менше.

Поголів'я корів в усіх категоріях господарств скоротилося на 13,1% – до 1,34 млн голів станом на 1 січня 2023 року, зокрема в сільськогосподарських підприємствах, згідно з попередніми даними Державної служби статистики України, утримувалося 387,6 тис. корів, що на 8% менше, ніж в 2022 році. Господарства населення утримували 953,8 тис. голів корів, що на 12,5% менше ніж значення показника за минулий звітний період.

Відзначимо, що через систематичні обстріли російськими окупантами населених пунктів України, регулярні відключення електроенергії, відбуваються перебої з доїнням, що негативно впливає на здоров'я корів та спричиняє зростання хвороб і частки вибракування. Скорочення поголів'я спостерігається в усіх областях України, за виключенням Хмельницької області, де кількість ВРХ збільшилася на 4,3 тис. голів або на 1,88% в порівнянні з лютим 2022 року.

Деякі господарства населення і сільськогосподарські підприємства з окупованих територій та прифронтової зони намагаються релокувати свою худобу у західні і центральні області України чи її продати. За попередніми оцінками Державної служби статистики України, в січні Україна експортувала ВРХ живою вагою на суму 3,23 млн дол., що на 78,8% більше ніж за аналогічний період минулого року. В натуральному виразі це складає приблизно 1,86 млн т. Слід зазначити, що скорочення поголів'я відбувається, перш за все, за рахунок корів в господарствах населення. В сільськогосподарських підприємствах центральних і

західних областей спостерігається стримана позитивна динаміка. За попередніми оцінками Державної служби статистики України, найбільший приріст поголів'я ВРХ спостерігається в промисловому секторі в Закарпатській області – 18,75%, Тернопільській області – 9,92%, Одеській – 4,73%, Хмельницькій – 4,10%, Київській – 3,21% та Кіровоградській області – 3,10%. Необхідно зазначити, що нині понад 4% поголів'я ВРХ і корів України знаходяться в областях, де відбуваються бойові дії.

Встановлено, що найбільшими викликами, які постають перед господарствами населення – основними виробниками продукції молочного скотарства в контексті розвитку галузі в умовах дії військового стану, є:

- відсутність фіксованої ціни на реалізацію своєї продукції;
- не виробляється продукція належної та однакової якості, тому важко сформуванати товарну партію продукції;
- відсутній доступ до якісних кормів;
- не здійснюється селекція сільськогосподарських тварин, що призводить до зниження їх продуктивності;
- не здійснюється належне утримання та ветеринарний догляд за тваринами;
- відсутній доступ до пільгового кредитування;
- відсутній належний рівень механізації виробничих процесів;
- відсутня можливість утримання великої кількості тварин.

За попередніми даними Державної служби статистики України середня продуктивність корів в сільськогосподарських підприємствах знизилася на 1,5% в порівнянні з 2021 роком (до 6762 кг/голову).

Вимушеними заходами, які забезпечують здійснення виробничої діяльності в умовах війни для сільськогосподарських товаровиробників – виробників молока, є:

- зниження рівня молочної продуктивності та застосування молока в годівлі корів,

- збільшення даванки телятам, скорочення періоду лактації – для мінімізації втрат;
- найпростіша переробка молока (сир, масло);
- альтернативні ветеринарні заходи для лікування в умовах нестачі/браку засобів
- захисту тварин;
- природне парування.

Необхідно зазначити, що в нинішніх умовах питання економічної ефективності відійшло на другий план. Сьогодні головне завдання для більшості сільськогосподарських підприємств – виробників молока є збереження поголів'я корів в умовах призупинення програм державної підтримки молочного скотарства. Подібне завдання постає і перед господарствами населення. Як свідчать результати досліджень науковців, що в період прояву деструктивних явищ особисті селянські господарства в своїй діяльності орієнтуються на забезпечення необхідними продуктами харчування членів сільського домогосподарства [79].

За розрахунками експертів збиток молочного скотарства від військової агресії складає понад 136 млн дол. [80].

Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу з метою економії кормів переводили корів на дворазову годівлю та оптимізували раціони, що відповідно знижувало надої. На окупованих територіях виробничі приміщення сільськогосподарських підприємств – виробників молока зазнали повного або часткового руйнування. На багатьох із них не було можливості доїти та годувати тварин, що мало відповідні наслідки, зокрема призвело до важких захворювань тварин. Багато виробничих комплексів було пограбовано, поголів'я знищено окупантами. Результати дослідження свідчать, що сільськогосподарські підприємства – виробники молока через декілька тижнів від початку повномасштабної війни змогли адаптувати свою діяльність до нових умов. Проте восени 2022 року галузь відчула на собі ще й проблеми, зумовлені зумисним

пошкодженням енергетичної інфраструктури окупантами, але й до цих викликів вона теж згодом пристосувалась. За попередніми даними Державної служби статистики України у 2022 року на переробні підприємства надійшло 22740 тис. т молока, що на 15,3% менше, ніж за 2021 рік, в тому числі від суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу – у господарствах корпоративного сектору аграрної економіки було закуплено 2304,5 тис. т (-7%), від господарств населення – 352,9 тис. т молока (-37,3%). Частка молока сільськогосподарських підприємств в загальній структурі надходження на переробку становить 83,2%, що на 2,7% більше, ніж у 2021 році та 6,6% більше, ніж у 2020 році. При цьому, частка надходження молока на молокопереробні підприємства від господарств населення за останні три роки скоротилася з 23,4% до 16,8%. Це обумовлено значним скороченням виробництва молока у особистих селянських господарствах та підвищенням вимог до безпечності та якості сировини, яка надходить на молокопереробні підприємства.

Водночас якість поставленої на переробку сировини сільськогосподарськими підприємствами попри всі виклики війни (проблеми з електропостачанням, наявністю ветпрепаратів та дезінфікувальних засобів у прифронтових зонах) покращується. В структурі надходження молока на молокопереробні підприємства від господарств корпоративного сектору аграрної економіки найбільшу частку займає молоко екстрагатунку – 39,8% та вищого ґатунку – 28,9%. Необхідно зазначити, що у 2022 році закупівельні ціни на молоко, попри високі показники експорту молочних продуктів, залишаються на 35,5% нижчими, ніж в ЄС, та майже на 10% нижчими, ніж минулого року.

Важливою складовою розвитку галузі молочного скотарства є система державної підтримки. Розглянемо деякі важелі даної системи:

1. Доступні кредити 5-7-9%, зокрема державна підтримка надається у вигляді:

- часткової компенсації процентних ставок за кредитами. Надання державної підтримки суб'єкту підприємництва за цим напрямом може здійснюватися разом з наданням державних гарантій на портфельній основі;
- гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва [81].

Станом на 1 листопада 2022 року комерційні банки видали 34415 кредитів сільськогосподарським товаровиробникам обсягом 70 млрд 962 млн грн, з них кредитів за програмою державних портфельних гарантій на суму 22 млрд 795 млн грн. Зокрема, під посівну кампанію: до 1 червня 2022 року на суму 38 млрд 551 млн грн, а з 1 червня 2022 року і до тепер – 32 млрд 411 млн грн.

2. Спеціальна бюджетна дотація за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності [82]. Надається на кожну корову, яка перебуває у власності отримувача, ідентифікована та зареєстрована відповідно до законодавства станом на дату подання заявки, – у розмірі 5300 грн на одну корову, але не більше 530000 грн для одного отримувача.

За результатами опрацьованих заявок учасників програми «дотація на ВРХ (корови) усіх напрямів продуктивності» було зареєстровано 3368 суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу, які отримали 148 млн грн на утримання 27864 корів.

Поряд з цим відбувається процес посилення контролю за якість молока, особливо в сільськогосподарських підприємствах. Так, на основі Наказу Мінагрополітики від 7 квітня 2022 року № 209 «Про затвердження гігієнічних вимог до дрібнотоварного виробництва та обігу молока» запропоновано гнучкий підхід із дотримання гігієнічних вимог при виробництві молока в господарствах, на яких утримується до п'яти умовних голів дійних тварин, та його заготівлі молокоприймальними пунктами. Реалізація законодавчих основ наказу зменшить навантаження через скасування надмірно деталізованих та неактуальних вимог до дрібнотоварного виробництва молока та його обігу. З іншого боку, таке

регулювання забезпечить гармонізацію з Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів, затверджених Наказом Мінагрополітики від 12 березня 2019 року № 118. Таким чином, зроблено ще один крок гармонізації законодавства про безпечність харчових продуктів до законодавства Європейського Союзу.

Водночас держава поліпшить іміджевий рейтинг країни-експортера молочних продуктів на міжнародному ринку.

Відповідно до Наказу Мінагрополітики передбачено вимоги до:

- первинного виробництва молока, включно з вимогами щодо контролю за станом здоров'я тварин та за використанням ветеринарних препаратів;
- приміщень і обладнання для доїння та приміщень для зберігання молока;
- доїння, первинної обробки молока та збирання молока пунктами;
- осіб (персоналу), які здійснюють доїння, первинну обробку, заготівлю та транспортування молока в пункти або на переробну потужність;
- пунктів заготівлі молока та збирання молока в пунктах, транспортування його на переробну потужність;
- дослідження молока на відповідність критеріям, установленим Вимогами до безпечності та якості молока і молочних продуктів, а також застосування заходів у разі виявлення невідповідностей.

Виконання цих вимог забезпечить підвищення якості та безпечності молока, що виробляється в таких господарствах, що важливо в умовах перехідного періоду з поетапного підвищення допустимих рівнів критеріїв до сирого молока.

Необхідно наголосити, переважна кількість виробленого у світі молока – 75% – переробляється кооперативами [83]. Саме в такій бізнес-моделі найкраще реалізуються інтереси виробництва сировини і переробки: скільки потрібно сировини, на що вона може бути направлена та які перспективи розвитку даної галузі. На вітчизняному ринку молока немає голландських, данських, польських кооперативних компаній, у яких дещо інша філософія ведення бізнесу. Ми рухаємося в Європу і рано чи пізно вони можуть прийти в Україну, запропонувати

кращу ціну за сире молоко і при цьому не надавати вітчизняним сільськогосподарським товаровиробникам статусу члена кооперативу.

Тому, якщо не вибудується інша система взаємовідносин між виробниками молока і переробними заводами, то цілком імовірно, що українська сировина попрямує в Польщу, Чехію чи Німеччину, даючи додатковий дохід тамтешнім фермерам [84].

Подібна ситуація склалась у Литві на початку 2000-х років, коли все молоко експортувалось до Німеччини, і тільки створення кооперативу Pienas LT і побудова власного потужного підприємства (600 т сировини на добу) з глибокою переробкою молока дало можливість місцевим фермерам отримувати дохід не тільки від реалізації молока, а й від продажу високомаржинальної молочної продукції [85].

Вважаємо, що доцільним є взяття відповідальності у відбудові маржинальних ланцюжків виробництва молока і переробки, що, в свою чергу, дозволить відновити ферми, а через податки – ще й усю Україну.

Подальший розвиток вітчизняного молочного скотарства буде залежати від загальної світової торгівлі та внутрішньої ситуації в країні. В післявоєнному відновленні галузі державна підтримка відіграватиме вирішальну роль. Перш за все, повинна бути розроблена модель державної підтримки, яка допоможе сфокусуватися на: будівництві та реконструкції тваринницьких та переробних комплексів; розширенні поголів'я; створенні можливостей, за яких підприємства зможуть виробляти молоко відповідно до європейських санітарних норм.

Забезпечення продовольчої безпеки в межах фізіологічних норм споживання молокопродуктів українського виробництва може бути гарантовано розвитком високотехнологічного виробництва за рахунок підвищення продуктивності корів та створення систематизованих молочних зон на території України. При цьому необхідно надати державну допомогу в будівництві та реконструкції молокопереробних підприємств за світовими стандартами на корпоративній основі. Це дасть можливість виробляти експортно-орієнтовану продукцію створюючи

додану вартість. Існуюча система селекції у тваринництві за окремими параметрами (система збору інформації, система випробування і методологія племінної цінності тварин, ведення обміну продуктивності тварин, механізмів управління та підтримки з боку держави тощо) не відповідає міжнародним стандартам і, практично, комплексно не діє. У результаті спостерігається зниження конкурентоспроможності вітчизняних племресурсів порівняно із зарубіжними та збільшення їх імпорту. Необхідно, щоб науковці спільно з представниками профільних асоціацій сільськогосподарських товаровиробників та Міністерства аграрної політики та продовольства визначити джерела фінансування запровадження систем селекції у тваринництві України, яка буде відповідати міжнародним стандартам. Таким чином, у кризовій ситуації стабілізація й розвиток виробництва молока можливі лише за умови активізації інноваційної діяльності, ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, державної підтримки товаровиробників різних форм господарювання, підвищення рівня інвестиційної привабливості досліджуваної галузі.

2.2. Аналіз поточного стану виробництва продукції ринку молочного скотарства.

З початком повномасштабної війни в молочній галузі України відбулися суттєві зміни. На окумованих територіях російські загарбники нищили ферми та поголів'я, грабували господарства, мінували поля та знищували інфраструктуру. Особливо страждали молочні ферми, розташовані на окупованих територіях та у прифронтових регіонах, які ціленаправлено обстрілювалися загарбниками. Загалом від воєнних дій постраждало близько 800 промислових молочних ферм, понад 100 було зруйновані або суттєво пошкоджені. За результатами 2022 року поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах зменшилось на 9%, виробництво молока –

на 7%, на 0,5 млн.т відносно попереднього довоєнного року зменшився обсяг молока, що надійшов у переробку.

Незважаючи на втрати та руйнування, молочні фермери не припиняли роботу. Особливістю діяльності виробників молока під час війни стало посилення їх соціальної відповідальності.

У пергі тижні вторгнення російського агресора, через вимушену міграцію населення та економічну кризу, суттєво знизилося споживання молокопродуктів. Це змусило переробні підприємства перебудовувати свою роботу, причому перебудова відбувалась «на ходу», в умовах постійних обстрілів, відключень енергопостачання та порушення логістичних ланцюгів як постачання сировини, так і збуту готової продукції. За оцінками СМПУ, зберегли можливість працювати 70% переробних підприємств країни.

Попри істотне скорочення виробництва молока, його надлишки виявилися надто великими. Це потребувало активного експорту молочних продуктів. Весною 2022 року, через воєнні дії експорт молочних продуктів став дуже обмеженим. Логістичні ланцюги було розірвано, зникла можливість відправляти товар через порти Чорного моря. Деякі маршрути до країн-імпортерів стали впятеро дорожчими. Крім того, деякі імпортери перестали контракувати український товар або контракували без оплати за нього наперед, як це практикувалося раніше.

Завдяки рішенн. Єврокомісії про зняття квот і мит на імпорт української агропродукції до країн ЄС, в українських молочних підприємствах з'явилась можливість збуту надлишку продукції. Попри війну, у 2022 році Українга збільшила експорт молочної продукції, посівши 10 місце в світі за експортом вершкового масла і 4 за експортом казеїну.

Цього ж року вперше почали експортувати до Європи український сир. За результатами 2022 року сальдо зовнішньої торгівлі склало понад 184 млн євро, у той час як у довоєнному 2021 цей показник був мінус 30 млн євро. Змінилася і географія експорту, помітно зросла частка експорту до Європи.

Загальна динаміка поголів'я корів за роки незалежності України у період з 1992-2022 року знизилася на 84,1%. Найбільш негативна динаміка серед поголів'я корів спостерігається у період 1995-2000 роки, коли відбулося зменшення поголів'я корів більш як на 65,8% (1995 рік поголів'я корів складає 7531,3 тис. голів; 2000 рік поголів'я корів складає 4958,3 тис. голів). Основними причинами такої ситуації стало саме знищення великої рогатої худоби, що призвело саме до суцільного занепаду молочного скотарства. Серед категорій господарств у 2022 році частка наявних корів у господарствах населення складала 72,5%, тоді як на підприємства (у тому числі і фермерських господарствах) 27,5%. Така тенденція спостерігається починаючи із 2000 років, тому можна говорити про те, що основним виробником молока як сировини та продукту харчування є саме господарства населення (рис. 2.1) [63].

Рис. 2.1. Динаміка поголів'я корів та обсягів виробництва молока підприємствами і господарствами населення в Україні у 2000-2022 роках [75]

Постійний моніторинг тенденцій на ринку молока є пріоритетним завданням, яке стоїть перед аналітиками у контексті забезпечення продовольчої безпеки України (табл. 2.1).

Як бачимо, значне зростання імпорту молока відбувається у період 2012-2014 роки, а також починаючи із 2017 року. Якщо говорити про географію імпорту, то

для України сьогодні це країни ЄС, які мають зручне логістичне розташування, зокрема найбільша частка належить Польщі [64].

Таблиця 2.1

Тенденції на ринку молока у 2000-2022 роках в Україні

Роки	Поголівя корів, тис. голів	Виробництво молока пропозиція, тис.тон	Споживання молока (попит), тис.тон	Експорт молока, тис. тон	Імпорт молока, тис. тон	Співвідношення експорт/імпорт, %	Співвідношення попиту/пропозиція, %
2000	4958,3	12658	9789	1100	50	22,0	0,8
2005	3635,1	13714	10625	1901	112	17,0	0,8
2010	2631,2	11249	9470	956	273	3,5	0,8
2015	2166,6	10615	8995	464	78	5,9	0,8
2017	2017,8	10281	8496	835	132	6,3	0,8
2019	1788,5	9663	8428	593	337	1,8	0,9
2020	1673,0	9264	8430	440	691	0,6	0,9
2021	1544,0	8714	8337	781	369	2,1	1,0
2022	1330,0	7667	8031*	698*	384*	1,8	1,0
2022/2000	26,8	60,6	82,0	63,5	768,0	8,3	135,4
2022/2010	50,5	68,2	84,8	73,0	140,7	51,9	124,4
2022/2015	61,4	72,2	89,3	150,4	492,3	30,6	123,6
2022/2020	79,5	82,8	95,3	158,6	55,6	285,5	115,1

* прогнозовані дані Джерело: [71]

Результати розрахунку свідчать про поступову негативну динаміку на ринку молока, а також про різке падіння обсягів виробництва молока починаючи із 2000 року. Незважаючи на той факт, що у період 2010-2022 року продуктивність корів з кожним роком постійно зростала даний факт не став позитивною тенденцією для ринку молока в цілому. Занепад сфери молочного скотарства та перевищення обсягів споживання молока над обсягами виробництва призводить до зростання частки імпортованого молока та молочної продукції на українському ринку. У 2022 році частка імпорту молока у порівнянні із 2021 зросла майже на 5%. Активізація імпорту молочної продукції також має певний сезонний характер. Співвідношення динаміка експорту та імпорту молока на українському ринку наглядно демонструє поступове зменшення обсягів експорту та зростання обсягів імпорту молока (рис. 2.2).

Для українських молокопереробних підприємств з початком військових дій частково було спрощено умови експорту молока та молочної продукції. Це можна вважати позитивною практикою для вітчизняних підприємств. З початком

військових дій близько 15 підприємств Київської, Житомирської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Львівської та Вінницької областей отримали дозвіл на експорт молока та молочної продукції [74, 64].

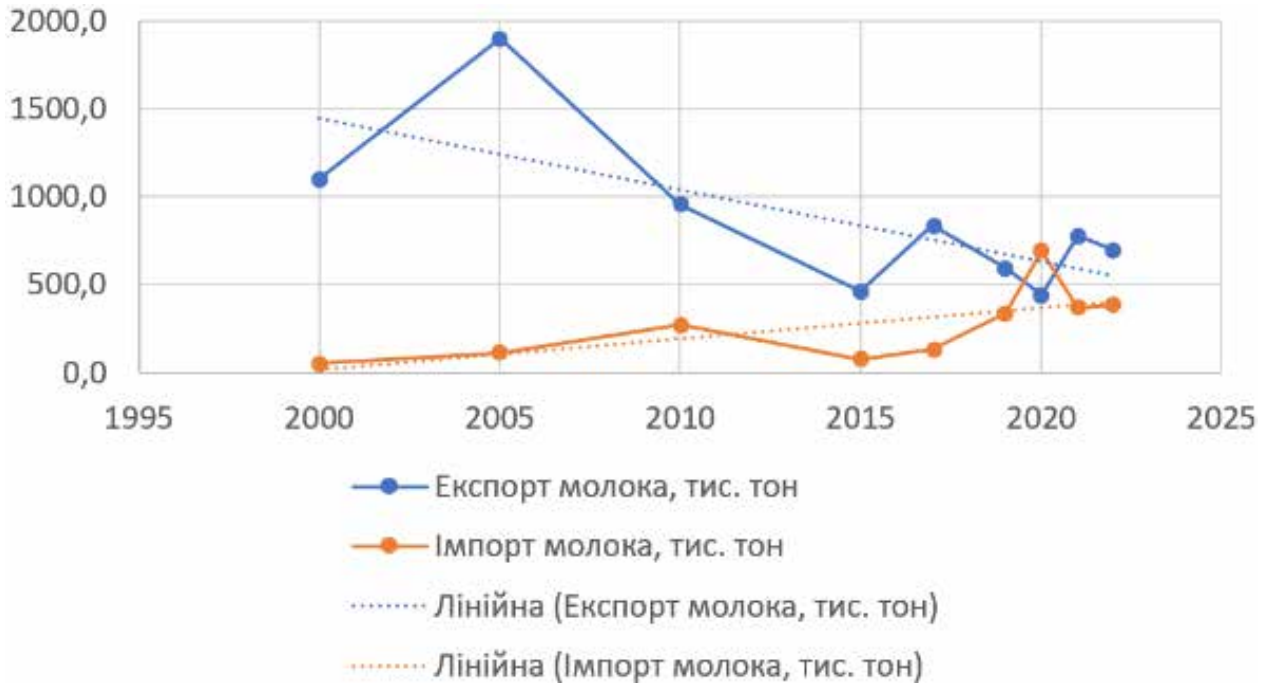

Рис. 2.2 Співвідношення часток експорту та імпорту ринку молока у 2000-2022 роках. Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [71, 64].

Отже, проведена оцінка ринку молока в Україні у період з 2000-2022 роки дозволив сформулювати основні тенденції, як позитивні так і негативні, зокрема: Нарощування частки імпорту молока на ринку; Зменшення частки експорту молока у зв'язку із змінами вимог до стандартів якості експортної агропродовольчої продукції; Зростання обсягів споживання молока, як для потреб молокопереробних підприємств, так і кінцевими споживачами; Зменшення поголів'я корів серед усіх господарств населення; Коливання цін на ринку молока; Низький технологічний рівень процесів виробництва молока на підприємствах; Недостатньо налагоджена робота міжгосподарствами населення (основними виробниками молока як сировини) та молокопереробними підприємствами.

Також для певного урівноваження ситуації на ринку молока можна запропонувати до розгляду наступні напрямки його розвитку, а саме: 1. Створення сприятливих умов для поступової трансформації до молочних кооперативів; 2. Державна підтримка експорту молока та молочних продукцій (економічна та законодавча); 3. Збереження поголів'я корів шляхом надання державних дотацій для господарств населення, які утримують поголів'я; 4. Державна підтримка підприємств агропродовольчої сфери, які забезпечують підтримку рівня продовольчої безпеки у країні (зокрема і молокопереробні підприємства); 5. Розробка та/або перегляд правил імпорту молока та молочної продукції на вітчизняний ринок; 6. Нарощування обсягів виробництва молока вітчизняними підприємствами та господарствами населення;

Отже, для українського ринку молока одним із перших завдань є нарощування обсягів виробництва молока з перспективою виходу на ринки ЄС продовжуючи нарощувати експорт молочної продукції. Дослідивши стан і тенденції на ринку молока в Україні за останні двадцять років відслідковуємо стрімку негативну динаміку щодо загального поголів'я корів та обсягів виробництва молока. Серед негативних тенденцій для ринку молока є нарощування частки імпорту, зменшення частки експорту молока, зменшення поголів'я корів серед усіх господарств населення, коливання цін на ринку молока, низький технологічний рівень процесів виробництва молока на підприємствах, недостатньо налагоджена робота між господарствами населення (основними виробниками молока як сировини) та молокопереробними підприємствами. Особливо важливим є сьогодні для стабілізації покращення ситуації на ринку молока запропонувати використання комплексних заходів, які включають економічну, правову та державну підтримку. Молочна галузь України в умовах війни виявилася надзвичайно стійкою та довела свою здатність протистояти викликам, які постали перед всією країною. Молокопереробні підприємства СМПУ що становлять ядро молочної переробки Загальні обсяги виробництва молока в Україні, згідно даних об'єднання «Спілки

молочних підприємств України» у 2023 році, становлять 7,36 мільйонів тонн — натомість ще у 2020 році ці ж показники були 9,26 мільйонів тонн (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Динаміка поголів'я корів в Україні (всі категорії господарств) (станом на початок року), тис. голів

Згідно з офіційною статистикою, загальне виробництво молока в Україні в 2024 році скоротилося на 6% в порівнянні до 2023 року, за рахунок виробництва молока в домогосподарствах. Господарствами населення було вироблено 5,968 млн тонн молока, що на 8,2% менше, ніж у 2020 році. При цьому кількість підприємств залишалася стабільною — 2,75 млн тонн, а це лише на 0,4% менше, ніж у 2020 році.

Очікувалось, що у 2022 році виробництво молока впаде нижче 8 млн тонн, адже виробництво молока в домогосподарствах продовжуватиме стрімко знижуватися, особливо, як того вимагає наказ Мінагрополітики від 12.03.2019 р. №118 "Про затвердження вимог до безпечності та якості молока та молочних продуктів". Водночас викликає сумнів, чи зменшення виробництва молока у населення хоча б частково компенсується відповідним збільшенням виробництва молока на підприємствах, щоб останнє досягло своєї мети. Для останніх досягнення позначки у 3 млн тонн було б досить значним прогресом. За офіційними даними, вже майже третина обсягів виробництва молока в Україні в 2021 році забезпечувалася підприємствами, коли у 2015 році це було лише 25%.

Виробництво молока є одним з основних сегментів тваринництва України. Так, за січень – квітень 2021 року в Україні було вироблено 2519,3 тис. тонн молока. У тому числі сільськогосподарські підприємства виробили 901,9 тис. тонн молока, а господарства населення – майже вдвічі більше (1617,4 тис. тонн). Зазначимо, що у порівнянні з 1990 – ми роками (Державна служба статистики України, 2021) частка сільськогосподарських підприємств катастрофічно зменшилася від 3:1 до 1:3, відповідно.

За абсолютними показниками найбільше молока у січні – квітні 2021 року виробили у Полтавській області – 210,2 тис. тонн; на другому місці – Вінницька (201,3 тис. тонн); на третьому – Хмельницька області (186,5 тис. тонн). Найменші обсяги виробництва молока за цей період продемонстрували у Луганській (24,6 тис. тонн), Донецькій (41,6 тис. тонн) та Запорізькій (55,5 тис. тонн) областях. Таке співвідношення є типовим для даної галузі і обумовлено направленістю економіки областей. В останні роки виробництво молока та молочної продукції в Україні зменшується, але споживання, навпаки – збільшується (Державна служба статистики України, 2021). Ймовірно, це пов'язано зі зростанням обсягу імпорту та фальсифікату (Інфагро, 2021.; Асоціація виробників молока, 2021; Спілка молочних підприємств України, 2021). Так, наприклад, на початок 2020 року молочна промисловість виробляла 9046,7 тис. тонн молока у рік, а споживання склало 8427,9 тис. тонн молока всіх видів худоби та молочних продуктів в перерахунку на молоко у рік. Лідерами серед споживання є Київська (999,7 тис. тонн), Донецька (706,8 тис. тонн) та Дніпропетровська (630,3 тис. тонн) області. Такі значення пов'язані перш за все з великою кількістю населення даних областей. На рис. 2.4 зображено прогноз виробництва молока на 2021 та 2022 роки побудований за даними 2016 – 2020 років (коефіцієнт детермінації складає 0,96). З графіку видно, що на 2021 та 2022 роки прогнозується подальше падіння обсягів виробництва молока. З урахуванням річного обсягу споживання, ситуація у молочній галузі близька до катастрофічної, що відмічається рядом фахівців (Чагаровський, 2020). Якщо не прийняти

термінових мір, молочна галузь України може різко зменшити свою присутність у на ринку продовольчих товарів України, під питанням опиняється продовольча безпека держави.

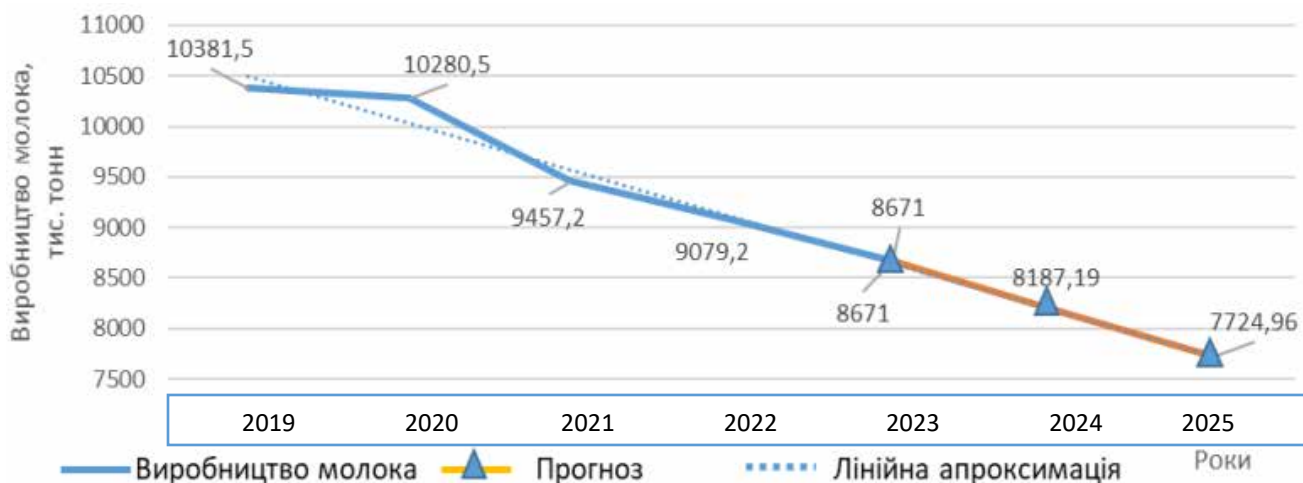

Рис. 2.4. Прогноз виробництва молока на 2024 та 2025 роки, тис. тонн

Джерело: складено авторами на основі даних (Державна служба статистики України, 2021; Спілка молочних підприємств України, 2021)

Вивільнені ринкові позиції швидко займають іноземні виробники, що додатково погіршує ситуацію. Прогноз імпорту молока на 2024 та 2025 роки наведений на рис. 2.5

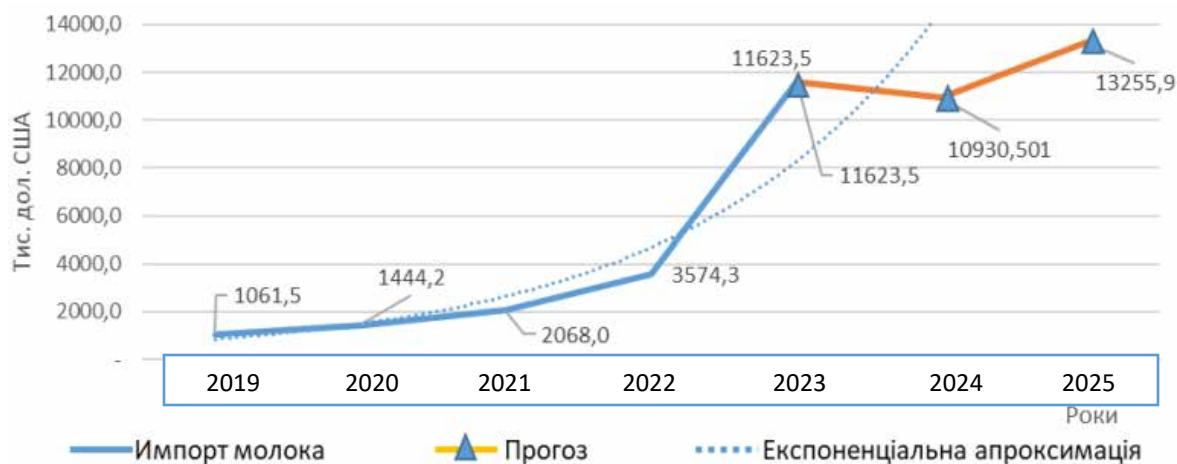

Рис. 2.5 Прогноз імпорту молока на 2024 та 2025 роки

Джерело: складено авторами на основі даних (Державна служба статистики України, 2021; Спілка молочних підприємств України, 2021)

Дані за останні п'ять років показують, що з 2016 року починається збільшення імпорту молока в Україну на фоні зменшення його виробництва, залежність носить експоненціальний характер. Прогнозується подальше збільшення обсягів імпорту у 2021 та 2022 роках (коефіцієнт детермінації складає 0,91), таке зростання обсягів імпорту молочної продукції з європейських країн в поєднанні з нульовою митною ставкою на імпорт молочних продуктів з ЄС, яка вступить в силу з наступного року, негативно вплинуть на молочний ринок країни. Зазначимо, що на ринку молока й молочної продукції України працює досить велика кількість підприємств, зокрема понад 50% загального обсягу виробництва концентрується на складах десяти великих компаній. Серед лідерів молокопереробної галузі є не лише українські виробники, а й транснаціональні корпорації, які мають виробництво в Україні. Решту ринку розподіляють між собою дрібні компанії та одиничні молокопереробні заводи (Agravery, 2016).

Сучасний стан вітчизняного ринку молока та молочних продуктів характеризується помірним рівнем консолідації. Майже 80 % ринку контролює 50 підприємств, значна частина яких входить до складу великих холдингів (IFCN Dairy, 2021; Global dairy platform, 2021; Асоціація виробників молока, 2021).

Загалом більшість усіх видів молока виробляється в Полтавській (691,8 тис. тонн), Вінницькій (684,9 тис. тонн) та Хмельницькій (643,8 тис. тонн) областях. Лідерами промислового виробництва молока є: Полтавська область (391,4 тис. тонн), Черкаська область (296,4 тис. тонн) та Харківська (245,8 тис. тонн) область. Найбільше молока, виробленого домогосподарствами, виробляється у Хмельницькій (460,6 тис. тонн), Вінницькій (459,3 тис. тонн) та Львівській (396,1 тис. тонн) областях. Нині співвідношення виробництва між галузями становить 31,5% (від бізнесу) і 68,5% (від населення). При цьому слід розуміти, що основним джерелом доходу молочного бізнесу є сільськогосподарські підприємства — трохи більше 80% переробляється [18]. Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka (2022), "Industry news", available at: <http://avm-ua.org/uk> (Accessed 23 April 2022).

Рис. 2.6. Рейтинг областей за обсягом виробництва промислового молока у 2022р., тис. т.

Крім того, у 2022 році частка сирого молока від населення продовжила скорочуватися через підвищення вимог до якості та безпечності сирого молока, що постачається на промислову переробку. Як наслідок, на ринку створюються стійкі передумови для зростання дефіциту молочної сировини, придатної для промислової переробки.

За попередніми даними Державної служби статистики, у січні-березні 2023 року сирого молока, виробленого всіма категоріями господарств в Україні, було вироблено приблизно 1,49 млн тонн, що на 6% менше, ніж у попередньому році.

У першому кварталі протилежна ситуація спостерігалася в секторі господарств населення, де виробництво молока скоротилося на 15,42% до 810,4 тис. тонн. На промислових молочних фермах виробництво молока зросло до 688,5 тис. тонн (+5%) у січні-березні.

Найвищі темпи зростання виробництва молока в усіх типах молочних господарств у січні-березні 2023 року, порівняно з 1 кварталом 2022 року, були:

Закарпатській (+50%), Івано-Франківській (+17%), Тернопільській (+17%), Хмельницькій (+14,5%), Рівненській (+12,2%) і Черкаській (+11%) областях.

За перший квартал лідерами за обсягами виробництва сирого молока стали: Полтавська область – 150,6 тис. т, Хмельницька область – 142,6 тис. т, Вінницька область – 130 тис. т; Черкаська область – 103,7 тис. т, Житомирська область – 98,2 тис. т, Чернігівська область – 90,9 тис. т та Тернопільська область 84,1 тис. т. Сумарно, в січні-березні 2023 року в цих областях було вироблено понад 53% молока від загального валу молока в Україні.

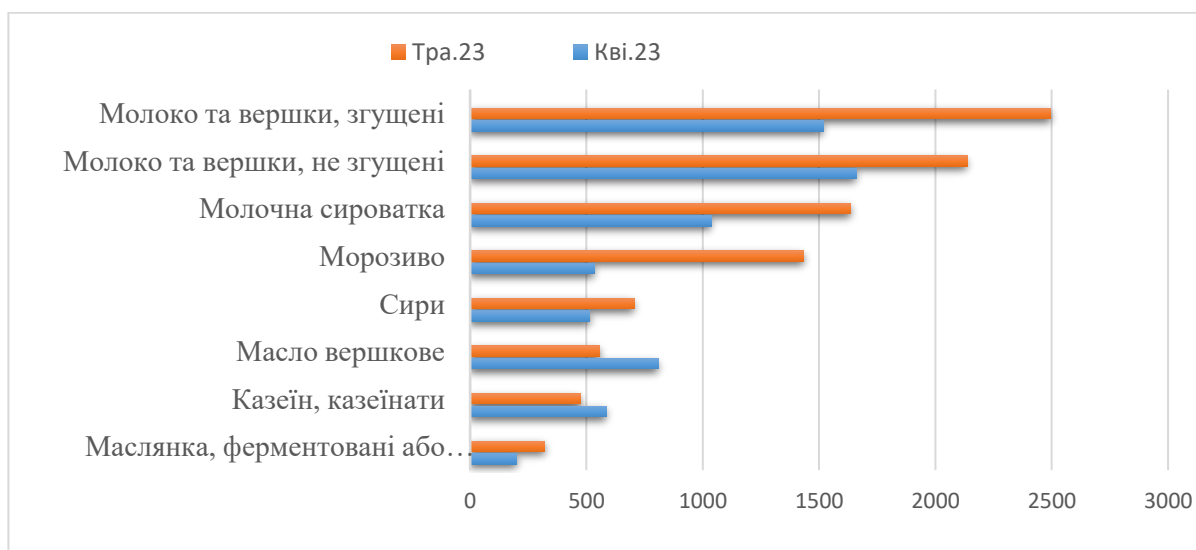
Найбільше падіння виробництва молока відбулося в Луганській та Запорізькій областях, що постраждали від війни: у першому кварталі Запорізька область виробила 3,3 тис. тонн, а Луганська - 8,6 тис. тонн молока. У січні-березні минулого року молочні ферми Запорізької області виробили 28,4 тис. тонн сировини, тоді як у Луганській області - 12,5 тис. тонн. Дані про виробництво молока в Донецькій та Херсонській областях, де наразі тривають бойові дії з російськими окупаційними військами, відсутні.

За попередніми оцінками Державної служби статистики, у першому кварталі 3,2% молока було вироблено на території України, що постраждала від бойових дій. Приблизно 96,8% сировини було вироблено на територіях, де бойові дії не ведуться. У відомстві зазначили, що до кінця року суттєвих змін у динаміці не повинно відбутися. «Швидше за все, річне падіння обсягів залишиться в межах 5-6%. Промисловий сектор покаже стабільність виробництва з символічним скороченням в межах відсотка. А от домогосподарства закінчать рік зі значним мінусом в межах 8-8,5%", - прогнозують аналітики АВМ [57].

В Асоціації пояснюють, що збільшення виробництва сировини в березні, ймовірно, пов'язане з початком "великого молочного сезону" в Україні. Однак, через обмежений попит на внутрішньому ринку, малоімовірно, що попит на молочні продукти в Україні збільшиться в короткостроковій перспективі.

Водночас, попит на молочні продукти на зовнішніх ринках також обмежений. У березні традиційні покупці української молочної продукції, такі як Ізраїль та Грузія, скоротили імпорту сухого молока, Молдова - вершкового масла, а Казахстан - закупівлю сирів.

Наразі українська молочна продукція не користується попитом в ЄС, де спостерігається надлишок сирого молока і склади переповнені цим товаром. Крім того, через тиск з боку місцевих ринків уряд Польщі тимчасово заборонив імпорту та транзит сільськогосподарської продукції з України, в тому числі молочних продуктів, що ще більше ускладнило збут для вітчизняних виробників.

Рис.2.8. Динаміка експорту в квітні-травні 2023 р., тис. т.

Наприкінці 2022 року польський імпорту молочних продуктів в Україну склав 208 млн євро, що еквівалентно 3% від загального експорту молочних продуктів країни, еквівалентна кількість української продукції на польських полицях була в п'ять разів меншою. Європейська асоціація молочної промисловості Eucolait також виступила проти нещодавніх заходів Польщі, Угорщини та Словаччини щодо заборони імпорту та транзиту української сільськогосподарської продукції, включаючи молочні продукти. Вплив української молочної продукції на європейський ринок є незначним, оскільки більшість продукції, що імпортується з України до ЄС, постачається на ринки третіх країн через чорноморські та дунайські

порти Румунії та порти Польщі на Балтійському морі. Завдяки зусиллям української дипломатії, Європейської Комісії та неурядових організацій уряди країн Центральної та Східної Європи скасували тимчасову заборону на імпорт. За даними Державної служби статистики, обсяг експорту молочних продуктів у травні склав 9,76 тис. тонн, що на 9,78% більше, ніж у квітні (рис. 2.8).

За попередніми даними ДССУ, у березні 2023 року Україна експортувала 8,94 тис. тонн молочної продукції на суму 20,27 млн дол., що на 1,8% більше, ніж у лютому цього року [58].

За попередніми даними Державної служби статистики, станом на 1 жовтня поголів'я великої рогатої худоби в Україні становило 1391,1 тис. голів, що на 15,4% менше, ніж на аналогічну дату минулого року. У регіонах, де не ведуться бойові дії, утримувалося 1117,6 тис. голів, або 80,3% від загальної кількості. У "гарячих" регіонах утримувалося 211,2 тис. голів, або 19,7% національного стада.

Цього року поголів'я великої рогатої худоби на промислових підприємствах скоротилося на 9,7% до 380,9 тис. голів. Поголів'я корів у господарствах населення скоротилося на 17,4% до 1010,2 тис. голів.

Як результат, за дев'ять місяців 2022 року виробництво молока становило 5803,8 тис. т, що на 14,8% менше, ніж минулоріч. Зокрема в областях, де не проходять бойові дії, було вироблено 79,2% валу, або 4594 тис. т. У регіонах з активними бойовими діями було вироблено 20,8% молока, або 1209,8 тис. т. Як наслідок, виробництво молока у січні-вересні 2022 року скоротилося на 14,8% у річному вимірі до 5 803,8 тис. тонн. Зокрема, 4 594 тис. тонн, або 79,2% від загального виробництва молока, було вироблено на територіях, де бойові дії не велися. На територіях, де бойові дії велися, було вироблено 20,8% молока, або 1 209,8 тис. тонн.

Молочні продукти є широко розповсюдженою частиною харчової промисловості, як у секторі громадського харчування, так і у вигляді готових продуктів (молоко, йогурти та сири). Розвиток української молочної промисловості

показує, що проблеми існують на всіх етапах молочного ланцюга, від виробника до споживача. Складна економічна ситуація в Україні впливає як на виробників, так і на споживачів. Українські споживачі мають доступ до молочних продуктів, але економічно обмежені. Значне скорочення доходів домогосподарств призвело до зменшення споживання молока та молочних продуктів або до їх заміни продуктами, що містять молоко.

2.3. Аграрний холдинг «Інтегрована молочна компанія» актуальний стан та тенденції розвитку виробництва молока.

Об'єктом дослідження у нашій кваліфікаційній роботі є одна з провідних українських аграрних компаній – холдинг «Інтегрована молочна компанія» (далі - «ІМК»). Для детальнішого аналізу організації було використано побудову її організаційної структури.

Згідно положень Закону України від 15.03.2006 року №3528-IV «Про холдингові компанії України», холдингова компанія це - «акціонерне товариство, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій двох або більше корпоративних підприємств» [14]. Агрохолдинг - один з найпоширеніших форматів об'єднання та інтеграції сільськогосподарських підприємств, з юридичного погляду є об'єднанням статутних капіталів підприємств під егідою материнської компанії [15].

Компанія «ІМК» має горизонтальну форму інтеграції, що означає наявність рівноцінних за значимістю та спрямованістю підприємства (рис. 2.1.). До дочірніх підприємств «ІМК» входять такі юридичні особи: ПСП «Слобожанщина Агро», ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія», ТОВ «АгроКІМ», ПП «Агропрогрес» та ТОВ «Бурат-Агро». Як бачимо організаційна структура агрохолдингу представлена материнською компанією та її дочірніми суб'єктами господарювання, які поєднуються в єдину структуру логістичною мережею та спільним ринком збуту.

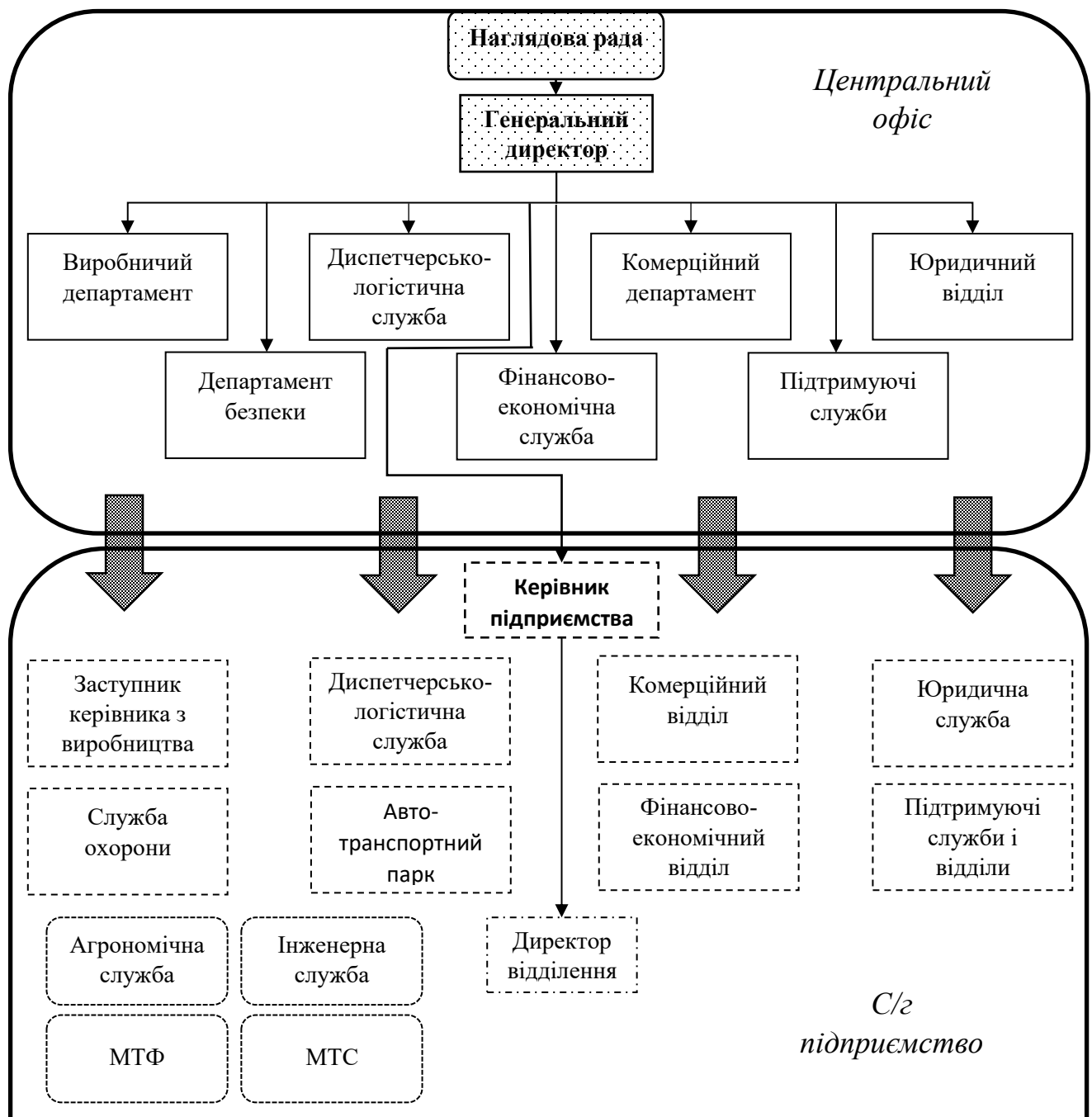

Рис. 2.1. Організаційна структура «Інтегрована молочна компанія».

Джерело: Сформовано автором згідно звітів [31].

Завдякій такому інтегруванню проявляється економічний ефект в можливості оптимізувати прямі матеріальні та транзакційні витрати, що позитивно позначається на собівартості виробленої продукції. Тут впроваджується механізм об'єднання великої холдингової структури в одну суцільну бізнес-структуру [15], оскільки керівництво дочірніх філіалів зацікавлений в не тільки у власному

розвитку, а й інших підприємств, які входять до структури, тому як правило володіють деякою часткою акцій інших підприємств.

В нашому дослідженні ми провели SWOT-аналіз групи компаній які входять до агрохолдингу, щоб вивчити вплив різних чинників внутрішнього та зовнішнього середовища (табл. 2.1.). Дана методика допоможе нам виявити сильні та слабкі сторони, щоб зрозуміти на що необхідно звернути увагу керівництву; можливості ринку, якими можна скористатись, та можливі загрози, які можуть вплинути на роботу бізнесу в актуальних економічних, соціальних та політичних умовах.

Таблиця 2.1

SWOT-аналіз «ІМК».

сильні сторони	слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Висококваліфіковане управління 2. Низька плинність кадрів 3. Оптимізована технологія виробництва 4. Земельний банк 5. Публічність компанії 6. Соціальна відповідальність бізнесу (система мотивації праці, соціальна політика, тощо) 8. Високе технічне та технологічне оснащення 9. Наявність відділу досліджень та розвитку технологій 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатня вертикальна інтеграція холдингу 2. Відсутність потужностей для переробки сировини 3. Дефіцит виробничого персоналу 4. Нестабільний тваринницький напрям 5. Низька диверсифікація продукції
можливості	загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Відкриття земельного ринку 2. Велика пропозиція висококваліфікованих працівників на ринку праці 3. Можливість розвитку переробки сировини 4. Стрімкий розвиток сучасних технологій 5. Можливість залучення інвестицій 6. Здешевлення кредитів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Втрата частини землі 2. Економічна нестабільність через війну в Україні 3. Криза кліматичні зміни 4. Коливання ринкових цін 5. Зростання вартості матеріальних ресурсів 6. Ризик підвищення дебіторки та ліквідності 8. Коливання курсів валют

Джерело: складено на основі [34].

Вважаємо, що одна з найкращих рис компанії полягає в тому, що нею керують дійсно розумні та досвідчені керівники. До керівного складу входять директори з досвідом роботи на топ- посадах різнопланового бізнесу. Крім цього співробітниками вищої ланки є невиконавчі директори, які залучаються як

експерти, здебільшого надають консультаційну допомогу та входять до складу Ради директорів [31].

Ще однією з переваг можемо навести низьку плинність кадрів, яка спостерігається у всіх підприємствах, які входять до структури компанії. Так, наприклад 2021 рік для робітників, та працівників без кваліфікації, мав коефіцієнт плинності 22%. А для спеціалістів та менеджерів середньої ланки даний коефіцієнт становив 8%. І найменше значення - 2 % було серед управлінців вищої ланки.

Керівництво «ІМК» впровадило систему мотивації праці для підвищення ефективності роботи персоналу яка базується на ключових показників ефективності (KPI). Також варто враховувати й корпоративну соціальну відповідальність компанії, «ІМК» протягом 20 років активно проводить соціальну політику в тих регіонах, де знаходяться її виробничі потужності. Тільки в 2021 році в рамках соціальної програми «ІМК допомагає» було виділено близько 26 мільйонів гривень на різноманітні громадські проекти [33].

Протягом 10 років сукупний земельний банк підприємства перевищує 100 тис. гектарів. Завдяки чому виробництво продукції лишається стабільним незалежно від погодних умов та впливу людського фактору. Тобто в таких великих масштабах будь-які негативні чинники не так суттєво впливають на валовий обсяг виробництва продукції компанією. Наявність відділе досліджень та розвитку технологій свідчить про готовність компанії розвивати та впроваджувати передові технології та інновації сільськогосподарського виробництва. За останні 12 років компанія постійно працює над впровадженням проектів з вдосконалення технічного оснащення засобів виробництва. В результаті чого стало збільшення потужностей для зберігання зернових та олійних культур з 173 тисяч тон до 556 тисяч тон. В тому числі завдяки R&D підприємства на 73% оновила МТП, склад якого зараз представлений технікою відомих виробників як John Deere, Fendt, Horsch, Kuhn, New Holland та ін [31].

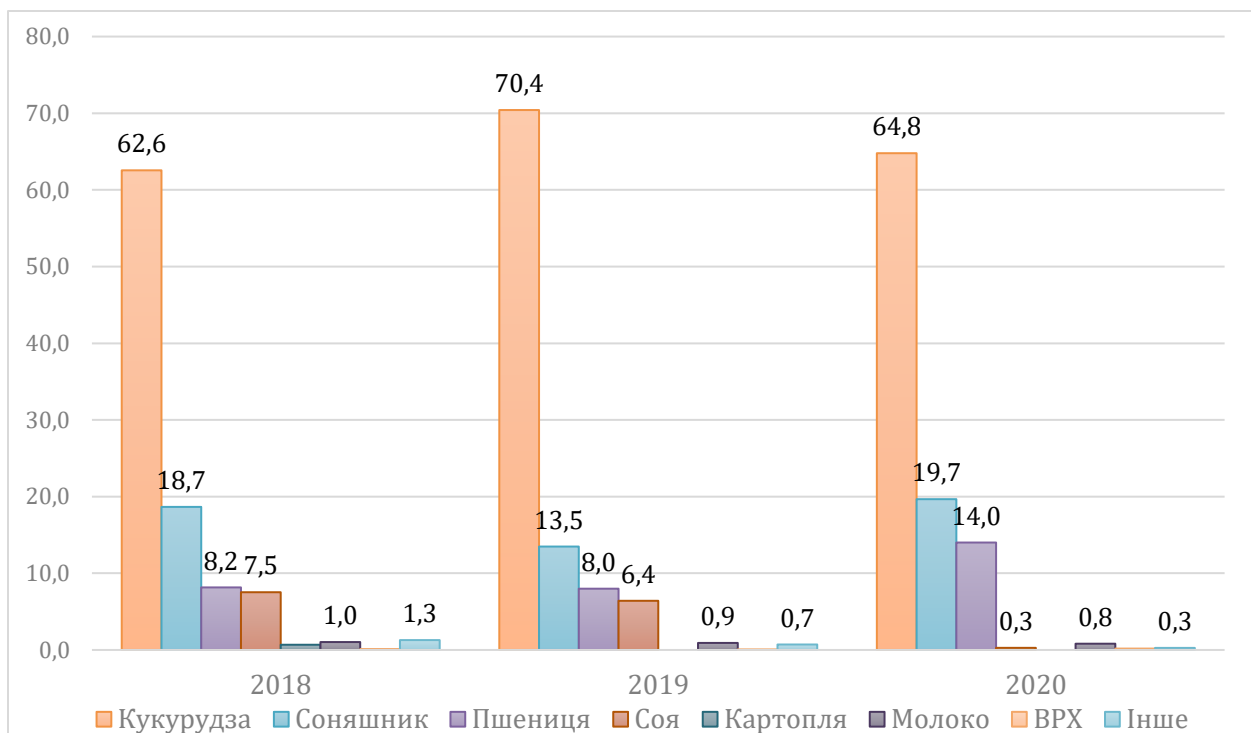

Рис. 2.2. Структура доходу від продажу готової продукції групи компаній «ІМК».

Джерело: побудовано на основі [21; 22].

Варто також і сказати за недоліки які нажаль таке притаманні підприємству, важливих є те, що ІМК є суто сировинним виробником аграрної продукції, не маючи потужностей для подальшої її переробки задля отримання доданої вартості. А також підприємства вирощують невелику кількість різновидів сільськогосподарських культур. В 2020 році на полях «ІМК» вирощувалось чотири основні культури: соняшник, кукурудза, соя та пшениця. А в 2021-2022 роках асортимент культур зменшився взагалі до трьох, підприємства перестали вирощувати сою (рисунок 2.2.). Спонування до інтеграції з вітчизняними переробними підприємствами підвищує рівень їх завантаженості, підвищує рівень їх конкурентоспроможності на внутрішньому та світовому ринку і сприяє забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави»[11].

Компанія «ІМК» як і багато інших аграрних товаровиробників, має певні проблеми з виробничим низько кваліфікованим персоналом. Що проявляється в гострому дефіциті кадрів в деяких локаціях господарювання. Штат підприємства має недостатньо раціональність з розрахунку на одиницю площі. На 1000 гектарів

угідь, станом на 2021 рік припадає майже 12 працівників виробничого персоналу та 15 співробітників всього персоналу[33].

Щоб краще розкрити основні фактори макросередовища агрохолджингу ми провели PEST-аналіз. Результат представлений у вигляді матриці чинників зовнішнього середовища з їх оцінкою інтенсивності впливу на суб'єкт господарювання, вираженою умовними балами. Аспекти які визначені в PEST-аналізі згруповані в 4 базових секторах макросередовища підприємства – соціальному, політичному, технологічному та економічному (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2

PEST-аналіз «ІМК»

Політичне середовище	Оцінка впливу	Економічне середовище	Оцінка впливу
Війна в країні	-5	Реформування судової та податкової систем	+4
Зовнішні санкції	-3	Старт ринку землі	+4
Законодавчі документи, що мають вплив на агробізнес	-2	Розвинена тіньова економіка	-4
Монополізація ринку міндобрив	-2	Низька платоспроможність населення	-3
Організована злочинність	-2	Розвиток міжнародної торгівлі	+4
Зовнішній ринок збуту продукції тваринництва	-1	Забезпечення банківськими послугами	+4
Соціокультурне середовище		Технологічне середовище	
Криза демографічного характеру	-4	Розвиток ІТ в агросекторі	+5
Урбанізація	-5	Низький науково-дослідний потенціал країни	-4
Непопулярність галузі серед населення	-4	Автоматизація та оптимізація виробництва	+4
Погана інфраструктура на сільських територіях	-4	Розвиток інфраструктури порту	+4
Мало кваліфікованих працівників	-4	Розвиток інфраструктури логістики	+4
Відтік кадрів за кордон	-4	Технології ГІС	+5
Погана репутація великих компаній	-3	Розвиток точного землеробства	+5
Високий рівень злочинності	-2	Стрімкий розвиток технологій для тваринництва	+3
Низький рівень благополуччя	-3		

Джерело: адаптовано [31].

Серйозною загрозою постає перманентний тренд до кліматичних та погодних змін на території господарювання. Несприятливі погодні умови можуть негативно впливати на виробництво продукції. Але «ІМК» має певну технологічну стратегію для боротьби з цим. По-перше, компанія на своїх земельних угіддях використовує різноманітні спеціалізовані системи обробітку ґрунту, що дозволяє налагодити оптимальні умови для вирощування конкретних сільськогосподарських культур. Також, в структурі асортименту продукції забезпечується відносно невелика частка озимих культур, що дозволяє зменшити ризики втрати значної частини валового виробництва рослинної сировини за несприятливих погодніх зимових умов [34].

Негативні чинники фінансового та економічного характеру проявляються в можливому збільшенні дебіторської заборгованості, ліквідному ризику, зростанню волатильності світових цін на зерно, зростанню цін на паливно-енергетичні ресурси та коливання курсу валют. Волатильність світових ринкових цін на зерно має вельми негативний вплив на агрохолдингову компанію. Ринок зернових загалом характеризується вагомими коливаннями ціни, що може неабияк впливати на фінансові результати досліджуваного підприємства, навіть за високої врожайності за певний сезон. Для зниження даного ризику «ІМК» проводить постійні дослідження та моніторинг ринків аграрної продукції, дослідження цінових коливань та основних факторів впливу. Використовуючи отриману аналітичну інформацію, розробляються та впроваджуються плани щодо структури виробництва коректної сівозміни [34].

Постійний процес зростання цін на енергоносії, паливо, посадковий матеріал, органічні та мінеральні добрива та засоби захисту рослин призводить до підвищення собівартості продукції. Враховуючи, що загрози з підвищення дебіторської заборгованості пов'язана з контрагентами, які не здатні вчасно обслуговувати борги перед компанією, що призводить до касових розривів та інших фінансових проблем. Для протидії вищевказаній загрозі та схожим ризикам підприємство використовує кредитну політику та моніторинг ризиків. Менеджмент

компанії розробив певні обмеження щодо бізнес-партнерів, що допомагає забезпечити відсутність накопичення кредитних ризиків. Запобігання яким організовується також юридичними діями через впровадження договірних умов безпеки. Також фінансовий відділ агрохолдингу на постійній основі здійснює нагляд за строками платежів за договорами. Ще одним ризиком є ліквідний ризик, можливістю виникнення ситуації, коли підприємство не зможе виконати свої зобов'язання перед кредиторами. Для його запобігання керівництвом розроблені ефективні процеси бюджетування та управління активами різного ступеня ліквідності. Що дозволить утримати стабільність забезпечення підприємства високоліквідними коштами для задоволення всіх її фінансових та операційних потреб. Коливання курсу валют можуть бути причиною зниження фінансової результативності компанії. Стратегія з протидії такого негативного впливу полягає в ретельному плануванні грошових потоків у валюті, що використовуються, як американського долара так і української гривні. Крім того для мінімізації валютної загрози в практиці використовують принцип хеджування, який зводиться до укладання торговельних контрактів як в національній валюті, так і в доларах США, що приносить стабільний дохід [34].

2.4. Економічна ефективність виробництва молока в ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія».

Єдиною компанією, яка входить до структури агрохолдингу, що займається молочним скотарством є ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія». В нашій магістерській роботі наведено фінансово-економічні показники діяльності підприємства, які є маркером його конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність товару є відносно інтегральною властивістю, яка характеризує відмінності цього товару від товарів конкурентів і робить його привабливим для покупців. Конкурентоспроможність товару визначає конкурентоспроможність підприємства, водночас залежить від останньої, а також

являється її проявом[19].

Базовим ресурсом для фінансово-господарської оцінки діяльності ТОВ «ЧІМК» є управлінська і статистична документація, бухгалтерські та фінансові звіти за 2019-2021 роки[21; 22]. Одним з найважливіших критеріїв для оцінки економічної конкурентоздатності підприємства є дослідження розміру та співвідношення між його доходом від продажу товарів та чистим прибутком (Рис. 2.3.).

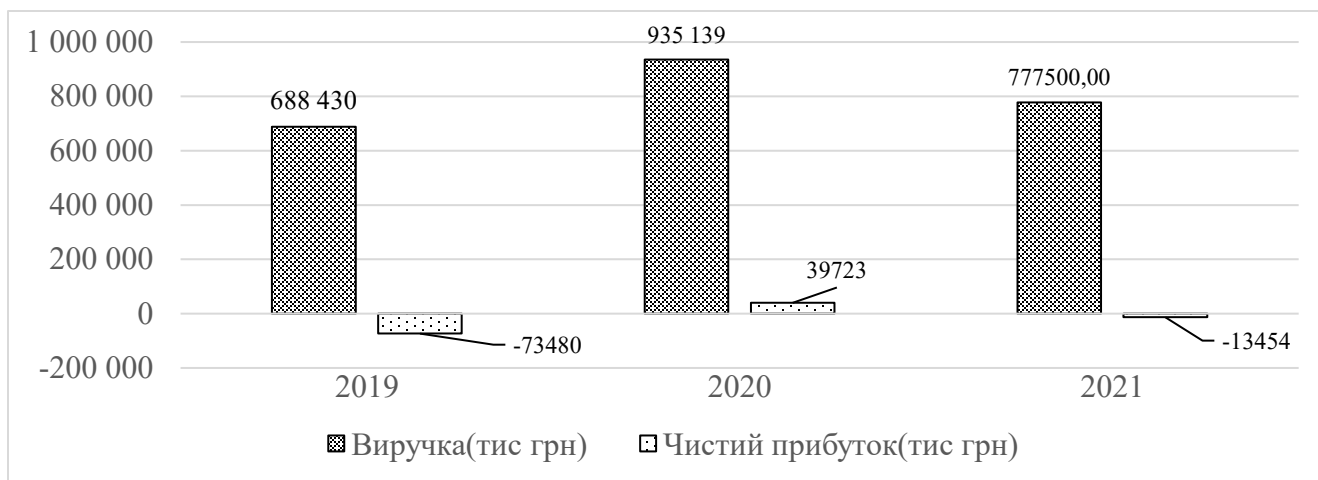

Рис. 2.3. Динаміка доходу від реалізації товарів та чистого прибутку Товариство з обмеженою відповідальністю «Чернігівська індустріальна молочна компанія».

Джерело: побудовано на основі [21; 22].

Як ми бачимо з рисунка 2.3, динаміка виручки та чистого прибутку протягом останніх трьох звітних років є нестабільною. В 2021 році чистий збиток становив 13,45 млн гривень. Виникнення збитку відбулось за рахунок зменшення обсягів реалізації продукції, що відобразилося і у зменшенні валового прибутку на 10%, та девальвації гривні, через що підприємство значно втратило від коливань курсу валют. Так, погіршення фінансового результату в порівнянні з 2020 роком не пов'язано з ефективністю операційної діяльності підприємства, а стало, як наслідок макроекономічних та валютних проблем держави. Зниження обсягу реалізації корелює з гіршими погодними умовами, що склалися в 2021 році в Чернігівській області. З структури доходу від продажу продукції сільськогосподарських культур спостерігаємо, що найбільше на зменшення валового доходу за 2020 рік вплинув

врожай кукурудзи. Він був на 37% меншим, ніж за аналогічний період 2020 року. Хоча ціна реалізації кукурудзи в 2020 році зросла на 7%, порівняно з 2019 роком, проте цього було недостатньо, щоб забезпечити достатній рівень виручки для формування чистого прибутку. Частки пшениці, соняшнику та молока в структурі доходу підприємства були приблизно на такому рівні, як і в 2019 році, тому помітно не позначилися на валовому доході (Рис. 2.4.)

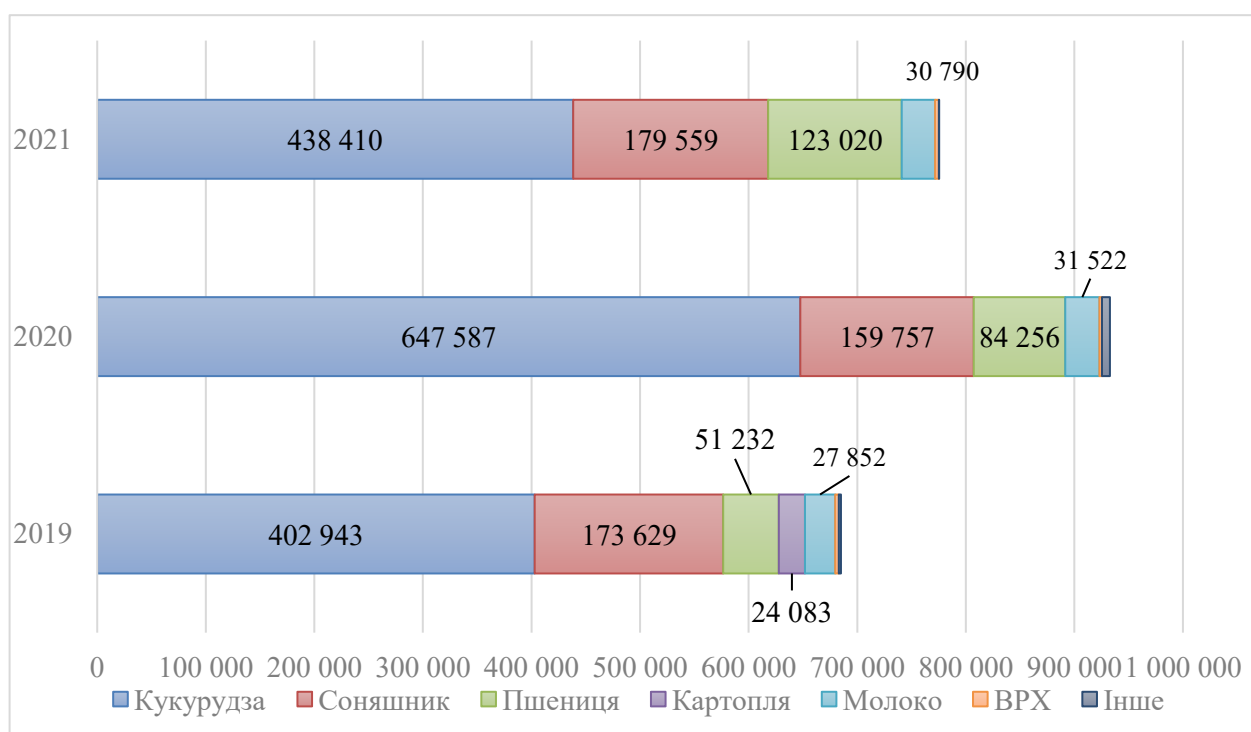

Рис. 2.4. Структура доходу від продажу готової продукції Товариство з обмеженою відповідальністю «Чернігівська індустріальна молочна компанія».

Джерело: побудовано автором на основі [21; 22].

В кваліфікаційній магістерській роботі ми розрахували певні показники, які характеризують фінансовий стан підприємства за 2019-2021 роки. Розрахунки проведені за допомогою цифрового інструмента MS Excel, а отримані результати наведені у таблицях (таблиця 2.3.; 2.4.; 2.5.).

І категорія показників – показники ліквідності (Таблиця 2.3.). Показники які входять до даної групи порівнюють вартість поточних активів з різним ступенем

ліквідності, з вартістю поточних зобов'язань, та з показниками фінансового стану компанії в короткостроковій перспективі [23].

Таблиця 2.3

Показники ліквідності ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія»

Коефіцієнт	Розрахунок	2020	2021	2022
Коефіцієнт поточної ліквідності	поточні активи/поточні зобов'язання	0,71	0,72	0,75
Коефіцієнт швидкої ліквідності	(поточні активи – сума запасів) / поточні зобов'язання	0,28	0,30	0,40
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	грошові кошти / поточні зобов'язання	0,015	0,01	0,12
Робочий капітал (тис грн)	поточні активи – поточні зобов'язання	-224908	-213455	-210751

Джерело: побудовано на основі [21; 22].

«Загальним рівнем ліквідності оцінюється відповідний імідж підприємства в діловому світі, рівень інвестиційної привабливості, здатність забезпечити нормальний хід виробничої діяльності [24]».

Серед трьох класів показників ліквідності нами для аналізу Товариство з обмеженою відповідальністю «Чернігівська індустріальна молочна компанія» було вибрано групу показників ліквідності: коефіцієнт абсолютної, поточної, швидкої ліквідності та розрахунок величини робочого капіталу. Найбільш інформативний для постачальників товарів є показник абсолютної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності – для банків-кредиторів. Показник власних оборотних активів, або робочий капітал активів пов'язаний зі збільшенням обсягів виробничої діяльності, та поповнюється завдяки формуванню чистого прибутку.

Як показало наше дослідження показники ліквідності змінилися несуттєво. Однак, коефіцієнт абсолютної ліквідності збільшився в 2022 році на 0,11, порівняно з показниками 2020 і 2021 років, а це дозволяє сказати, що підприємство може покрити в 10 разів більшу частку, ніж в попередній період. Це пов'язана з накопиченням в 2021 році більшої частини грошових коштів та їх еквіваленту з прибутку 2021 року. Значення в діапазоні 1-3 вважається нормативним для показника поточної ліквідності, нормативним для показників абсолютної

ліквідності – 0,1-0,2 а показників швидкої ліквідності – 0,5-1 одиниць. Від’ємне значення робочого капіталу підтверджує, що підприємство в своєму розпорядженні має недостатньо фінансових ресурсів для більшого розширення діяльності та інвестування.

Інша категорія даних – показники ділової активності (табл 2.4.). Обґрунтовано [23], залежність показників ділової активності підприємства від іміджу, сталості економічних показників, обсягу товарних ринків, повноти виконання бюджетних планів, тощо. В тому числі значення показників ділової активності показує інтенсивність обороту коштів.

Таблиця 2.4

Показники ділової активності ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія»

Коефіцієнт	Розрахунок	2020	2021	2022
Коефіцієнт оборотності активів	виручка / сума активів	0,6	0,6	0,4
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	виручка / середньорічна дебіторська заборгованість	40,2	62,8	71,1
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	собівартість реалізації / середньорічна кредиторська заборгованість	2,6	4,3	2,7
Коефіцієнт оборотності запасів	собівартість / середньорічна вартість запасів	1,5	2,1	1,6

Джерело: побудовано автором на основі [21; 22].

Вчені – дослідниці Гудима В.Ю та Соловей Н. В. пояснюють важливість аналізу ділової активності підприємства, як: «ділова активність підприємства загалом показує які зміни відбуваються в фінансово-господарській діяльності підприємства, під час необхідності зіставлення розмірів вкладених ресурсів з проміжними та кінцевими результатами їх використання, що загалом впливає на економічний стан суб’єкта господарювання і тісно пов’язане з ним» [25].

Для підприємства позитивним є тренд до збільшення значень таких показників ділової активності, як коефіцієнти оборотності активів, кредиторської,

дебіторської заборгованості та виробничих запасів. В 2022 році в ТОВ «ЧІМК» відбулося зниження кратності оборотів активів, кредиторської заборгованості й запасів, порівняно з результатами 2020 року. Прослідковується пряма залежність цього феномену від зменшення розміру валового доходу підприємства в 2021 році.

До третьої категорії показників задля аналізу фінансово-економічного стану ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» являються показники рентабельності (Таблиця 2.5.), за допомогою яких можна побачити ефективність діяльності підприємства.

Таблиця 2.5

Показники рентабельності підприємства ТОВ «Чернігівська індустріальна
молочна компанія»

Коефіцієнт	Розрахунок	2020	2021	2022
Рентабельність продаж (%)	Чистий прибуток/ виручка від реалізації*100	-10,6	4,1	-1,8
Рентабельність капіталу (%)	Чистий прибуток/ власний капітал*100	-34,0	15,5	-5,2
Рентабельність активів(%)	Чистий прибуток/ середньорічна вартість активів*100	-6,9	3,0	-0,7

Джерело: побудовано автором на основі [21; 22].

Бержанір І. А. та Гвоздей Н. І. у своїх дослідженнях зазначають, що «аналіз рентабельності полягає у дослідженні рівнів та динаміки фінансових коефіцієнтів рентабельності, що є відносними показниками фінансових результатів діяльності підприємства»[27]. Вони акцентують на тому, що для прийняттого рівня рентабельності господарства потрібна продумана система керування і ухвалення рішень.

Для розрахунку рентабельності підприємства обов'язковим елементом є розрахунок прибутку, є різні варіанти його розрахунку та відображення: чистий прибуток, валовий прибуток, прибуток за видами діяльності, ЕВІТ, ЕВІТДА. В зв'язку з тим, що рентабельність являється відносним показником, то розмір прибутку співвідносять до авансованих коштів, що можуть знаходитися в різному

вигляді – статутний, позиковий, оборотний або загальний капітал підприємства [27].

В нашому дослідженні розраховані показники рентабельності з категорії показників заснованих на ресурсному підході та тих, які розкривають прибутковість від продаж продукції. В 2020 та 2022 роках всі розраховані показники рентабельності мали від’ємне значення, що можемо пояснити збитковим фінансовим результатом за досліджувані звітні роки. Для утримання стабільного рівня розвитку своєї фінансово-господарської діяльності компанія має провести точну оцінку свого фінансового стану. Що характеризується забезпеченням субєту господарської діяльності оборотними засобами виробництва, вчасним розрахунком з партнерами, платоспроможністю підприємства та раціональним співвідношенням виробничих запасів з потребами [28]. Відтак, в нашій роботі було проведене дослідження активів досліджуваного підприємства за період з 2020 до 2022 роки (таблиця 2.6.).

Таблиця 2.6

Аналіз динаміки та структури активів ТОВ «Чернігівська ІМК»

Показники	2020	2021	2022	Відхилення 2022/2020	
				Абсолютне , тис грн	Відносне, %
Активи, всього	1045430	1298644	1593233	547802	+51
Необоротні активи	455 640	804 152	905892	450251	+98
Оборотні активи	589 789	494 491	687340	97 550	+15
Матеріальні оборотні активи	350165	274941	314855	-35309	-9,9
Дебіторська заборгованість	17 060	14 857	10914	-6145	-35
Грошові кошти та еквіваленти	13616	208	113795	100178	+735

Джерело: сформова на основі [21; 22].

Згідно нашого дослідження можемо зробити висновки:

1. Сукупна вартість активів схильна до збільшення на 51% протягом двох років. Вартість активів має постійно високе значення та відповідає референтним межам.

2. Вартість необоротних активів з 2020 до 2022 року зросла майже в два рази. Згідно отриманих даних, бачимо що підприємство закупило нову сільськогосподарську техніку та провела оновлення виробничого обладнання за досліджуваній період.
3. В 2022 році вартість оборотних засобів ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» була на 15% вищою, ніж у 2019 році, та на 28% - вищою ніж в 2021 році. А сукупний грошовий приріст оборотних активів зріс на 97,55 млн гривень.
4. За досліджуваній період ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» знизила середньорічну величину дебіторської заборгованості на 35%, що позитивно позначилося на коефіцієнті оборотності дебіторської заборгованості.
5. В 2020 році на балансі ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» числилось 13,5 млн гривень грошових коштів, а вже у 2021 році цього активу було в 64 разів менше. Дані різкі зміни наявних грошових коштів пов'язані зі збитковою діяльністю компанії в 2020 році. Проте, 2021 рік став прибутковим для «ЧІМК», компанія отримала 39,6 млн чистого прибутку, відтак на кінець 2021 року баланс поповнився на 113,7 млн гривень. Що відбилося на зростанні коефіцієнта абсолютної ліквідності на 0,10 одиниць, що позитивно позначилося на платоспроможності підприємства та його діловій активності.

Згідно показників таблиці 2.7 можемо сказати, що загальний розмір джерел надходження активів підприємства за 2020-2022 роки поступово прямує до збільшення їхньої вартості на 52,3%. Даний стан пасиву балансу нам говорить про фінансову стабільність компанії та її активну діяльність. Власний капітал підприємства в 2020 році підприємства також має тенденцію до поступового зростання на 18,3%, порівняно з 2020 роком. Однак, порівняно з 2020 роком, зростання в 2022 році мало мінімальні показники. Призупиння накопичення власного капіталу підприємства пов'язана зі збитковою його діяльністю в 2022 році.

Також бачимо значне збільшення сукупних зобов'язань підприємства. Дана ситуація має негативний характер через утворенням додаткової заборгованості перед кредиторами.

Аналіз динаміки та джерел утворення активів ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» за 2020-2022рр.

Показники	2020	2021	2022	Відхилення 2022/2020	
				Абсолютне, тис грн	Відносне, %
Джерела утворення активів, всього	1045430	1298644	1593233	547802	+52,3
Власний капітал	215673	254786	255406	39732	+18,3
Довгострокові зобов'язання	15 057	335 289	440353	425295	+2824,3
Поточні зобов'язання	7645	72942	91280	83634	+1093,7
Кредити банків	141372	118430	138440	-2931	-2,0
Кредиторська заборгованість	629364	510518	643780	14415	+2,2

Джерело: побудовано на основі [21; 22].

Пропонуємо також розглянути результати проведеного аналізу структури собівартості одиниці виробленого молока. (Рисунок. 2.5.).

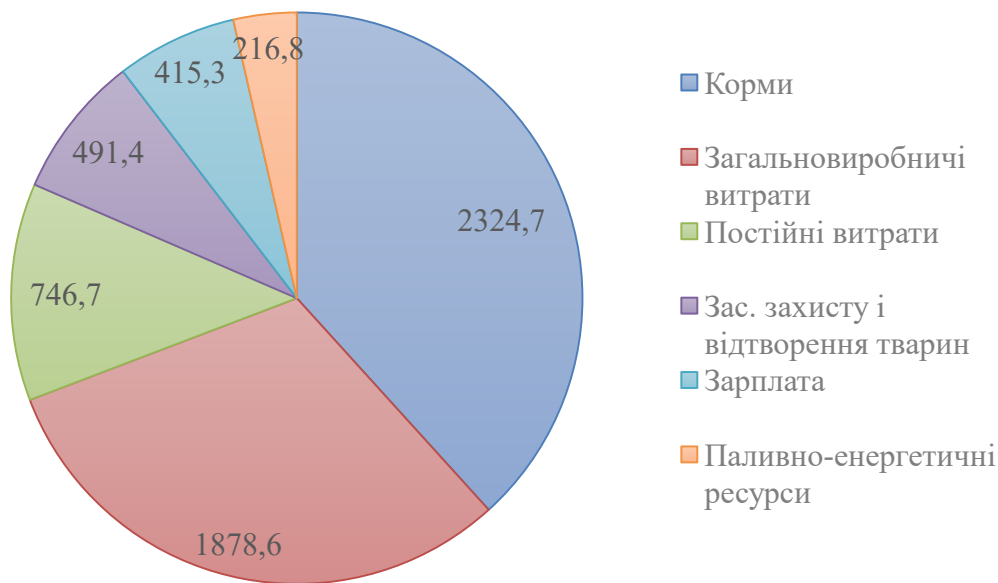

Рис. 2.5. Структура собівартості молока в ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» за 2022 рік. (Джерело: побудовано на основі [21; 22])

Повна собівартість виробництва 1 т молока в ТОВ «ЧІМК» за 2022 рік становить 6072 гривень. Порівняно з 2021 роком, подорожчання собівартості виробництва молока спостерігалось лише на 51 грн, тоді як відносно 2020 року –

збільшення вартості склало 3,49 %. Так бачимо, що прямі змінні витрати займають найбільшу частку на виробництво. Витрати на корми складають 38,2% від всіх витрат, що на 7 % нижче ніж середньо статистично витрачають відчизняні промислові підприємства. Розглянемо другу за величиною групу витрат: загальновиробничі, до яких входять амортизаційні відрахування, нарахування, послуги з ремонту, загальновиробничі запчастини, ПММ, довгострокова оренда техніки та оренда землі. На виробництво 1 тонни молока загальновиробничі витрати складають 1878 гривень. Трохи меншу частку в структурі собівартості становлять постійні витрати: амортизація, витрати на укладання договорів, дооцінка майна, відсотки за кредит, втрати від псування майна та інші витрати. Витрати що направлені на засоби захисту тварин, які включають ветеринарні профілактичні та лікувальні препарати, засоби для дезінфекції приміщень, а також засоби для відтворення поголів'я становлять близько 8,1%, або 490 гривню на 1 т виробленого молока. Фонд заробітної плати працівників молочнотоварної ферми в структурі витрат займає всього 7%. Найменшою частиною є витрати на ПММ та енергетичні ресурси, які займають всього 4% від повної собівартості молока.

З метою проведення оцінки економічної ефективності виробництва молока нами розраховані такі показники (Таблиця 2.8.):

Таблиця 2.8

Оцінка економічної ефективності виробництва молока в ТОВ «Чернігівська
індустріальна молочна компанія»

Показник	2020 р	2021 р	2022 р	2022 до 2020, %
Продуктивність корів, кг на гол в рік	6954	7154	7329	105,3
Собівартість 1 тони реалізованого молока, грн	5869	6021,3	6073,2	103,4
Загалом вироблено, тон	3508	3716,2	3751,6	106,8
Реалізаційна ціна за 1 тону, грн	7935	8212	8739	110,0
Виручка від реалізації, тис грн	27 851	30 521	32 789	117,6
Товарність молока, %	91	92	92	101,0
Чистий прибуток на 1 тону молока, грн	113	205	258	227,1
Рентабельність продукції, %	1,43	2,48	2,95	205,5

Джерело: побудовано автором на основі [21; 22].

Як ми бачимо в досліджуваному підприємстві, чітко прослідковується тенденція щодо підвищення молочної продуктивності дійних корів. Протягом досліджуваного періоду, продуктивність 1 дійної голови ВРХ збільшилась на 5,3 %. Саме збільшення продуктивності виробництва продукції має суттєвий вплив на показник рентабельності виробництва молока та розмір формування чистого прибутку. Зростання вищевказаних також пов'язане з тим, що реалізаційна ціна молочної продукції збільшується швидше зростання рівня інфляції засобів виробництва. Так, середньорічна реалізаційна ціна молока за 2022 рік була на 2666 гривень вищою за рівень його собівартості.

Зіставивши зазначені вище дані, можемо дійти висновку, що процес виробництва молока на молочнотоварній фермі - відокремленому підрозділі ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія» є рентабельним та прибутковим.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНІСТІ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА

3.1. Прогнозні орієнтири розвитку виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах

Економічне прогнозування є одним з найважливіших інструментів виявлення основних тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва, що дозволяє оцінити можливі варіанти розвитку сільського господарства з урахуванням різних факторів та забезпечити проведення агропродовольчої політики. Процес трансформації аграрної економіки України спричинив певні зміни в системі принципів, методів та підходів у теорії та практиці прогнозування. Сучасна концепція прогнозування є рекомендованою, а не директивною. Важливою особливістю прогнозування є його варіативність.

Варіанти можуть відрізнятися за цілями, кількістю та структурою ресурсів, пропорцією розподілу між економікою та соціальною сферою, а також за впливом факторів. Прогнозування розвитку майбутніх процесів включає ряд послідовних етапів: Гіпотеза → Прогноз → Концепція → Програма → План.

Гіпотези характеризують наукові передбачення на рівні загальної теорії. На рівні гіпотез надається якісна оцінка розвитку досліджуваних процесів і представляється загальна закономірність його поведінки.

Під прогнозуванням в аграрному секторі слід розуміти науково обґрунтоване передбачення можливого розвитку подій у сільському господарстві з визначеними кількісними та якісними параметрами, варіантами, сценаріями, методами та термінами отримання результатів. Метою наукового прогнозування є отримання об'єктивної та достовірної інформації що має статись в майбутньому за певних умов. Основні функції прогнозування є аналіз соціально-економічних процесів, оцінка поточної ситуації та виявлення проблем, оцінка майбутніх тенденцій, визначення економічних умов та накопичення економічної інформації для

обґрунтування вибору та прийняття оптимальних управлінських рішень. Прогнозування є початковим етапом управлінської діяльності. Прогнози є необхідною інформацією для стратегічного управління аграрним сектором.

Спосіб інтерпретації найбільш ймовірних соціально-економічних процесів у сільському господарстві та галузях, що його підтримують називається «концепцією». А система напрямів соціально-економічного розвитку певного сектору економіки та шляхів і засобів її досягнення – це «програма». При формуванні програми визначаються пріоритетні напрямки розвитку галузі, обсяги інвестицій та терміни реалізації.

Таблиця 3.1

Прогноз виробництва молока в Україні, розроблений Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) на 2020-2027 рр.

Рік	Поголів'я корів, тис. голів	Середньорічна продуктивність корів, т	Виробництво молока, тис. тонн
2020	3141,5	3,42	10781,2
2021	3158,4	3,45	10941,3
2022	3174,6	3,49	11103,8
2023	3189,7	3,52	11265,8
2024	3201,4	3,56	11421,8
2025	3212,0	3,59	11577,1
2026	3221,5	3,63	11728,0
2027	3231,6	3,67	11884,2
2027 р. у % до 2020 р.	102,8	107,2	110,1

Молочна промисловість є ключовим сектором у більшості країн. Тому більшість країн зазвичай розробляють сценарії розвитку даної галузі з метою формулювання майбутніх стратегій. Крім того, з метою оцінки стану світової молочної галузі найбільші міжнародні організації здійснюють довгострокові прогнози розвитку молочного виробництва. Найбільш відомим і популярним є прогноз ФАО, згідно з яким світове виробництво молока збільшиться на 170,3 млн. тонн до 993,6 млн. тонн до 2027 року. Частка України в цьому прогнозі показана в таблиці 3.1.

Наведені вище дані є офіційними показниками, включеними до загального глобального прогнозу ФАО. Однак достовірність фактичних даних за 2017-2019 роки викликає великі сумніви, оскільки вони не відповідають дійсності. Зокрема, поголів'я корів у 2019 році становило 1788,5 тисяч, що становить 57,2% від прогнозу, а фактична продуктивність - 4976 кг, що на 48,8% вище прогнозу. Прогнози щодо виробництва молока також далекі від фактичних даних.

Розглянемо прогнозні показники виробництва молока по Україні, зроблені дослідним інститутом продовольчої та сільськогосподарської політики (FAPRI, США) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Прогноз виробництва молока в Україні за даними FAPRI, 2021-2029 рр.

Рік	Поголів'я корів, тис. голів	Середньорічна продуктивність корів, кг	Виробництво молока, тис. тонн
2021	1981	5124	10387
2022	1920	5142	10113
2023	1884	5208	10050
2024	1858	5268	10028
2025	1840	5328	10047
2026	1818	5382	10027
2027	1789	5432	9960
2028	1755	5484	9866
2029	1726	5542	9806
2029 р. у % до 2021 р.	87,0	108,1	94,3

За прогнозними даними, виробництво молока у 2028 році буде на 5,6% нижчим, ніж у 2021 році. Водночас є деякі розбіжності з фактичними даними. Наприклад, прогнозована продуктивність корів у 2019 році (5060 кг) майже точно відповідає фактичній (4976 кг), тоді як прогнозована кількість корів (2000 тисяч) на 11,8% перевищує фактичну.

Також варто звернути увагу, що у 2021 році міжнародна мережа порівняння молочних ферм (IFCN, Німеччина) здійснила також прогноз виробництва молока у світі до 2029 р. [65], включаючи прогноз по 200 країнах, в тому числі і по Україні. Згідно прогнозу, виробництво молока у світі в 2030 році складатиме 1167 млн тонн,

або на 35,1% більше порівняно 2021 року. Поголів'я корів при цьому зростає на 11%, а продуктивність корів – на 22% [59]. Що стосується України, то вона є однією з небагатьох країн світу, де виробництво молока скорочується. Показники прогнозу виробництва сирого молока представлені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Прогноз виробництва молока в Україні, здійснений Міжнародною мережею порівняння молочних ферм (IFCN), 2021-2030 рр.

Рік	Поголів'я корів, тис. голів	Середньорічна продуктивність корів, кг	Виробництво молока, тис. тонн
2021	1910,1	4902	9602
2022	1880,9	4475	9602
2023	1854,1	5050	9602
2024	1826,7	5126	9602
2025	1799,7	5203	9602
2026	1773,1	5281	9602
2027	1746,9	5360	9602
2028	1721,1	5440	9602
2029	1695,6	5521	9602
2030	1670,6	5605	9602
2031	1645,9	5689	9602
2031 р. у % до 2021 р.	86,1	116,0	100

Згідно з прогнозами, виробництво молока в Україні скоротиться на 0,6% до 2031 року порівняно з 2021 роком. При цьому поголів'я корів зменшиться на 8%, тоді як продуктивність зростає на 14,3%.

Таким чином, прогнози виробництва молока в Україні від різних міжнародних організацій відрізняються, але сходяться в тому, що поголів'я корів зменшуватиметься, а продуктивність зростатиме.

Таким чином, враховуючи прогнози розвитку виробництва молока як міжнародних організацій, так і вітчизняних науковців, можна стверджувати про необхідність розробки прогнозів до 2030 року.

3.2. Впровадження стратегії управління годівлею та кормовою базою ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія»

На сьогоднішній час факторами уповільнення економічного розвитку виробництва є використання у виробництві технологічних процесів, що не забезпечують прискорення темпів зростання виробництва, особливо в аграрній галузі. Особливе значення у розвитку технологічного процесу сільськогосподарського виробництва, має впровадження передових сучасних інноваційних технологій. Інновації – нові знання, особливо в умовах обмеження трудових та матеріальних ресурсів, що є фундаментальним джерелом економічного зростання. Впровадження сучасних інноваційних технологій у сільськогосподарському виробництві дозволить суб'єктам господарювання економити на трудових та фінансових ресурсах, а також допоможе суттєво збільшити обсяг виробництва молока завдяки раціоналізації [50].

Оскільки бізнес-процес годівлі тварин є одним з найбільш визначальних для забезпечення ефективності діяльності молочнотоварного підприємства, а вартість кормів найбільшою статтею собівартості молока, то наші пропозиції будуть спрямовані саме на це. В нашому дослідженні ми розглянули можливість впровадження нового підходу до організації ведення тваринництва на молочнотоварній фермі ТОВ «ЧІМК», що знаходиться в Чернігівській області. Отримані результати наведені в таблиця 3.2., а саме продуктивність корів та собівартості молока.

Таблиця 3.2

Середньорічний надій та собівартість молока в ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія»

Показник	2020 рік	2021 рік	2022 рік
ВРХ, всього	1056	1045	1045
Корів, голів	563	546	550
Середньорічний надій, кг	6954	7154	7329
Собівартість тони молока, грн	5869	6020	6072

Джерело: сформовано на основі [21; 22].

При провденні дослідження, нами було проведено аналіз та оцінку інвестиційної привабливості та економії доцільності впровадження програмно-технічного забезпечення з управління годівлею тварин на фермі. Так, система «Profeed» являється одним із ІТ-рішень, що дозволить провести оптимізацію з використання кормової бази та управляти годівлею на фермах в постійному автоматичному режимі. Вихідні дані даного проекту наведені в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Вихідні дані інвестиційного проекту «Модуль управління годівлею»

№	Показник	Значення
1	Статутний капітал підрозділу, тис грн	12738
2	Чисельність персоналу, чол.	26
3	Загальна вартість проекту, тис грн	100
4	Термін окупності, місяців	2,4
5	Рентабельність, %	13

Джерело: побудовано автором за даними [21; 22].

Зі слів експертів з програмних продуктів для молочного скотарства: «Profeed» надає рішення, які дозволять запобігти проблемам нераціонального використання кормової сировини. Сервіс легко налагоджує вірне завантаження та розвантаження кормів та їх раціональне змішування. 65-75% витрат в більшості молочних ферм становлять саме витрати на корми. Результат від впровадження даного програмного продукту буде видно наглядніше в тих підприємствах де найгірша ситуація з годівлею. Як показала практика застосування «Profeed» в деяких підприємствах були випадки, коли завдяки системі за два тижні відбулось підвищення середніх надоїв молока на два літри. Також у портфелі розробника програмного забезпечення є кейс підприємства, що мало 4 молочні ферми. Вони мали досить посередні показники, але після впровадження системи Profeed стали лідерами регіону»[51]. Дана версія програмного забезпечення «Profeed» дозволяє вести сільськогосподарським підприємствам точний моніторинг та контроль витрат на корми, скоригувувати добовий раціон, керувати наявними запасами, економити компоненти корму, при цьому отримувати і збирати всі дані про кожну годівлю, генеруючи докладні звіти.

Для проведення оцінювання інвестиційної привабливості, у дослідженні було проведено імітаційну модель оцінки ризику інвестиційного проекту (табл. 3.4.-3.5.). Це один з складових методів комплексного інвестиційного дослідження проектів. Сутність імітаційного моделювання в оцінці ризику полягає в проведенні коригувань грошового потоку проекту та вказаному нижче розрахунку NPV для всіх його можливих сценаріїв [51].

Таблиця 3.4

Числові характеристики інвестиційного проекту «Модуль управління годівлею»

Показник	Чиста теперішня вартість(NPV), тис грн	Оцінка ймовірності
Песимістичний	30704	0,2
Помірований	32155	0,8
Оптимістичний	39757	0,3

Джерело: розраховано на основі [21; 22; 50].

Порівнюючи два проекти, проект з більш чутливою NPV розглядається як більш ризикований, тому що незначні зміни вхідної змінної викликають великий розкид значень NPV навколо очікуваного, тобто більшу невизначеність, а отже, він матиме більший ризик [51].

Таблиця 3.5

Розрахунок ефективності інвестиційного проекту «Модуль управління годівлею»

№	Показник	Значення
1	Чиста теперішня вартість (NPV), тис грн	32155
3	Індекс прибутковості	2,08
4	Внутрішня норма прибутковості (IRR), %	15%

Джерело: побудовано автором за даними [21; 22; 50].

Завдяки впровадженню програмного забезпечення для управління годівлею тварин «Profeed» у виробництві молока в ТОВ «ЧІМК» очікується зростання продуктивності виробництва молока та знизити витрати на корми, очікування окупності програми за розрахунками складає 2,6 міс. З чого зроблено висновок, що у виробництві молока ефективність використовуваних у створенні сучасних інноваційних технологій є очевидною. Використовуючі такі продукти дозволить не тільки знизити витрати на виробництво молока, а й покращити фінансові результати підприємства.

ВИСНОВОК

1. Виробництвом молока в сільському господарстві займаються молочні ферми різних розмірів та систем управління, які в середньому ефективно працювали протягом останнього десятиліття. Господарства з більшим поголів'ям корів працювали краще. Регіональні відмінності в рівнях ефективності можна пояснити природно-кліматичними характеристиками, інтеграційними зв'язками між виробниками та молокопереробними підприємствами, а також наявністю одного або декількох економічно стійких та конкурентоспроможних підприємств-лідерів у регіоні. Співвідношення між національними та світовими цінами на молоко та їх циклічність змушують сільськогосподарські підприємства оптимізувати свої внутрішні резерви і, зокрема, розробляти проекти з підвищення ефективності, спрямовані на збільшення продуктивності тваринництва.

2. Наразі на українську молочну продукцію в ЄС немає попиту, молочної сировини надлишок, а склади переповнені товарами-замінниками. Крім того, під тиском місцевих учасників ринку уряд Польщі тимчасово заборонив імпорт і транспортування сільськогосподарської продукції з України, в тому числі молочної продукції, що ще більше ускладнило продаж вітчизняним виробникам.

За підсумками 2022 року валютний еквівалент імпорту молочної продукції з Польщі в Україну склав 208 млн євро, або 3% від загального експорту молочної продукції країни, тоді як валютний еквівалент української продукції на прилавках у Польщі становив у 5 разів меншим.

3. Раціональне забезпечення тварин кормами є основним чинником підвищення молочної продуктивності корів. Поживність, витрати на посадку та обробку різних пасовищ різні, а вартість виробництва молока залежить від насиченості раціону корови. Тому для формування кормової бази з економічною вигодою необхідно насамперед провести об'єктивну економічну оцінку кормів у конкретних умовах, оптимізувати структуру кормових посівів, щоб кормове забезпечення різних тварин на певній території відповідало вимогам. технології

тваринництва та сформувати кормову базу з найвищою економічною вигодою., Кормові культури, які повністю задовольняють поживні потреби тварин. Поліпшення якості кормової бази визначається комплексом факторів, таких як підвищення кваліфікації персоналу, впровадження нових високопродуктивних сортів кормових культур, удосконалення систем землеробства, застосування прогресивних технологій виробництва, розподіл і використання кормових ресурсів, збільшення виробництва кормів. Технологія та обладнання виробництва кормів.

4. Як наслідок, виробництво молока за дев'ять місяців 2022 року склало 5803,8 тис. тонн, це на 14,8% менше попереднього року. Зокрема, 79,2% молока, або 4594 тис. тонн, вироблено в районах, де проходили бойові дії та окупація. У районах ведення бойових дій вироблено 20,8% молока, або 1209,8 тис. тонн. т. З промислових ферм відвантажено молока 1937,6 тис. тонн (менше на 6,8% порівняно з минулим роком), з особистих селянських господарств – 3866,2 тис. тонн (на - 18,3%).

5. Якщо вірити прогнозам різних міжнародних організацій, то вони свідчать про незначне зменшення виробництва молока у 2028 році на 5,6% порівняно з 2020 р. Водночас, існують певні розбіжності у фактичних даних.. Таким чином, прогнозована продуктивність ВРХ у 2019 році (5060 кг) майже повністю відповідає фактичній (4976 кг), а прогнозоване поголів'я ВРХ (2000 тис. голів) на 11,8% перевищує фактичні дані.

6. Досліджувана компанія є одним з найбільших аграрних холдингів України за розміром земельного банку. Група компаній «ІМК» має яскраво виражену організаційну структуру горизонтально інтегрованої компанії. За теорією Іцхака Адізеса холдинг знаходиться на етапі життєвого циклу «розквіт», що підтверджується фінансовими результатами, стилем адміністрування діяльності, особливостями стратегії та корпоративної політики.

7. Основними результатами операційної діяльності аграрного холдингу «ІМК» є: 1) За розміром земельного банку холдинг з 2013 року входить в ТОП-10 аграрних

компаній України; 2) земельний банк складає 123 тис. га землі у трьох областях України; 3) потужності зі зберігання зернових та олійних культур складають 554 тис. тон., що повністю задовольняє потреби компанії в доробці та зберіганні продукції 4) в 2020 році агрохолдинг отримав 31,7 млн доларів чистого прибутку; 5) В структуру агрохолдинга входить 5 сільськогосподарських підприємств та чотири зернових елеватори.

8. Молочний напрям компанії представлений молочнотоварною фермою, яка є структурним підрозділом дочірнього підприємства ТОВ «Чернігівська індустріальна молочна компанія». Виробництво молока в «ІМК» супроводжується такими показниками за 2020 рік: повна собівартість тони молока – 6073 грн, середня продуктивність корів – 7330 кг молока за рік, загальне річне виробництво – 3752 тони молока, рентабельність молока – 3%. За два досліджуваних роки спостерігається тенденція до покращення економічної ефективності та фінансових показників тваринницького підрозділу.

9. Описані шляхи вдосконалення виробництва молока для підприємств України. Одним з ключових факторів для вдосконалення виробництва є покращення годівлі продуктивного стада. Для отримання високої молочної продуктивності корів потрібно розробляти науково-обґрунтовані повноцінні раціони та забезпечувати підприємство високоякісними кормами. Проведення якісної генетичної та селекційної роботи зі стадом продуктивних тварин дозволяє суттєво підвищити молочність корів, забезпечити господарство якісним ремонтним молодняком та гарантувати здорову популяційну динаміку тварин. Забезпечення господарства сучасним обладнанням та інноваційними технологіями дозволяє максимально автоматизувати та механізувати виробничий процес, що сприятливо позначається на комфорті тварин, продуктивності праці та оптимізації виробничих витрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку): науково-виробниче видання. П. Т. Саблука. В. Я. Месель-Веселяка. М. М. Федорова. К.: ННЦ ІАЕ 2016. 1008 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. К.: ІЗМН 2016. 512 с.
4. Азізов С.П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах; С.П. Азізов. П.К. Канінський. В.М. Скупий. 2014. 834 с.
5. Арич М. І. Порівняльний аналіз динаміки та структури фінансовоекономічних результатів підприємств молочної промисловості України - 2014, с.181-185
6. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продуктів скотарства 2015. 225 с.
7. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці: ХНУ. ТОВ «Тріода- М» 2011. 502 с.
8. Гуцул Т.А. Ефективність та перспективи розвитку молочного скотарства в Україні. Вісник. 2012.
9. Гринчук В.Ю. Основні показники характеристики економічних взаємовідносин у молокопродуктовому підкомплексі АПК. URL: www.nbuv.gov.ua
10. Господарський кодекс України: офіц. текст: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року. 2003. 204 с.
11. Петрова Н.О., Петрова Н.А. Стратегія диверсифікації сільськогосподарського виробництва, як шлях формування конкурентоспроможності підприємств АПК. *Вісник СНАУ. Економіка та менеджмент*. 2009. №4. С. 129-134.
12. Гурська І. С. Особливості та економічна ефективність розвитку молочного скотарства у господарських формуваннях - 2014, с.97-101
13. Гурська І. С. Федуняк І. О. Перспективи розвитку молочної галузі Агросвіт № 10. 2016 с.317.
14. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 р. №3528-IV// Відомості Верховної Ради України. 2006. №34. С. 291.

15. Черевко Г. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. *Аграрна економіка Т.5*. 2012. №1-2. С. 36-42.
16. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві 2018. 340 с.
17. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: моногр. за ред. П.Т. Саблука, В.І. Бойка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
18. Пермінова С. О., Романко Є. В. Управління міжнародною конкурентоспроможністю як фактор успіху сучасного підприємства. *Молодий вчений*. 2016. №2 (29). С. 70-74.
19. Горбаль Н. І., Шандрівська О. Є. Фактори впливу на міжнародну конкурентоспроможність підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2003. №494. С. 183-190.
20. Ільчук М.М. Формування попиту та пропозиції на ринку основних видів тваринницької продукції: ЗАТ «Нічлава» 2012. 363 с.
21. Фінансова звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2019 року. ІМК: веб-сайт. URL: <https://imcagro.com.ua/ua/dlya-investorov/zvitnist-pidpriemstv-v-ukraini/tov-chernihivska-industrialna-molochna-kompaniia>
22. Фінансова звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2020 року. ІМК: веб-сайт. URL: <https://imcagro.com.ua/ua/dlya-investorov/zvitnist-pidpriemstv-v-ukraini/tov-chernihivska-industrialna-molochna-kompaniia>
23. Худа О. С. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства. *PhD Thesis*. 2020. 84 с.
24. Інформаційні технології в зооінженерії: навч. посіб. / В.Г. Миронов, В.В. Морозов, М.Г. Поляков та ін. Херсон: ХДАУ РВЦ Колос, 2018. 110 с.
25. Соловей Н.В., Гудима В.Ю. Аналіз ділової активності підприємства як основа підвищення ефективності його діяльності. *Молодий вчений*. 2019. №1(65). С. 247-249.

26. Вовк О. М., Ковальчук А. М., Комісаренко Я. І., Джулай А. В. Прибуток та рентабельність як детермінанти розвитку підприємства. *Modern Economics*. 2020. №21(2020). С. 37-44.
27. Бержанір І. А., Гвоздей Н. І., Улянич Ю. В. Рентабельність як основний показник оцінки діяльності підприємства. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2015. № 1 (2). С. 58-62.
28. Бунда О.М., Перова О.М. Методичні аспекти аналізу фінансового стану підприємства. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2015. №2(85). С. 99-107.
29. Кудлай В. Г. Економічна ефективність виробництва молока: аналіз та вектори розвитку. *Економічні науки*. 2021. С. 121-125.
30. Молочна галузь України та її майбутнє через 10 років: проблеми, національна програма розвитку та державна підтримка. URL: <https://agropolit.com/blog/412-molochna-galuz-ukrayini-ta-yiyi-maybutnye-cherez-10-rokiv-problemi-natsionalna-programa-rozvitku-ta-derjavna-pidtrimka>
31. ІМК: веб-сайт URL: <https://imcagro.com.ua/ua/>
32. Financial reports. ІМК. URL: <https://imcagro.com.ua/ua/dlya-investorov/financial-reports>
33. Corporate social responsibility report. ІМК. URL: <https://imcagro.com.ua/ua/dlya-investorov/corporate-social-responsibility-report-2>
34. Звіт про управління за 2020 рік. ІМК. URL: <https://imcagro.com.ua/ua/dlya-investorov/zvitnist-pidpriemstv-v-ukraini/tov-chernihivska-industrialna-molochna-kompaniia>
35. Аверчева Н. Економічний аналіз рентабельності молока. *Агросвіт*. 2021. №7-8. С. 109-120.
36. Клочко В. М. Стан та шляхи підвищення економічної ефективності молокопродуктового підкомплексу АПК України - Ефективна економіка. – 2013. – №6. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>

37. Fedulova I., Voronkova O. Y., Zhuravlev P., Gerasimova E., Glyzina M., Alekhina N. A. Labor productivity and its role in the sustainable development of economy: on the example of a region. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2019. №7 (2). С. 1059-1073.
38. Литовченко М. В. Молочна промисловість України: стан та перспективи розвитку; *Агросвіт* № 8 2015 с.244.
39. Лозинська І.В. Формування та перспективи розвитку галузі м'ясомолочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах - Суми Сумський національний аграрний університет 2015. 342с.
40. Муха Р. А. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку сільськогосподарської галузі України. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7218>
41. Месель-Веселяк В. Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні; *Економіка АПК*. 2013. №3. С. 361.
42. Мертенс В.П. Економіка сільського господарства / В.П. Мертенс, В.І. Мацибора, Л. Ф. Жигало та ін.; за ред. В.П. Мертенса. — К.: "Урожай", 1995. — 288 с
43. Нелепова А.В. Програмне управління процесами в галузі тваринництва / А.В. Нелепова, Р.О. Трибрат, Л.В. Бондаренко. К.: "Кафедра", 2018. 200 с.
44. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
45. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/napryamki/tvarinnictvo/analiz-ta-monitoring-stanu-galuzej-tvarinnictva>
46. Асоціація виробників молока. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/pidsumki-roboti-molocnoi-galuzi-ukraini-promislove-virobnictvo-narosue-obemi>
47. Червінська С.Л. Особливості визначення фінансових результатів діяльності аграрних підприємств. *Облік і фінанси АПК*. 2015. № 6. С. 107 – 110.

48. Мошкина, С. В. Особенности современной системы кормления молочного скота. *Молодежь и наука XXI века: материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых. 20-21 сентября 2017 г. Ульяновск. 2017. Том 2. С. 240-244.*
49. Ларкин Д.К., Скоркин В.К., Аксенова В.П. Применение информационных технологий в молочном животноводстве. *Техника и технологии в животноводстве. 2020. №1. С. 63-69.*
50. Чепелюк Г. М. Методи оцінки інвестиційного проекту, які використовуються при банківському інвестиційному кредитуванні. *Ефективна економіка. 2017. №10. С. 63-68.*
51. Aggeek. URL: <https://aggeek.net/ru-blog/sistema-upravlinnya-protsesom-godivli-profeed--vazhlivij-krok-do-rozumnoi-fermi>
52. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств регіону: теорія методика практика: монограф. М.К. Пархоμεць. В.В. Гудак. Тернопіль: ТНЕУ. 2014. 256с.
53. Пархоμεць М.К., Уніят Л.М. Підвищення конкурентоспроможності продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах. *Інноваційна економіка АПК. Всеукраїнський науково-виробничий журнал – 2016.*
54. Пархоμεць М.К., Уніят Л.М. Стан та перспективи економічного розвитку регіонального молокопродуктового підкомплексу - «Економічна думка» ТДЕУ , 2017 - С.153-163
55. Ільчук М. М., Коновал І. А., Євтушенко В. Д. Управління конкурентоспроможністю продукції скотарства сільськогосподарських підприємств України. *Економіка АПК. 2018. №. 7. С. 83-92.*
56. Ільчук М. М., Коновал І. А. Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства в Україні. *Економіка АПК. 2016. №. 5. С. 51-59.*

57. Радько В. І. Економічна ефективність виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України. 2013. Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 186-191.
58. Божидарнік Т.В. Розвиток молоко продуктового під комплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. Луцьк: РВВ Луцького НТУ. 2011. 412 с.
59. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: монографія / за ред. П.Т. Саблука, В.І. Бойка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 340 с.
60. Сучкова Н. В. Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва продукції тваринництва - Економічний форум. 2016. № 2. С. 98-102.
61. Синявіна Ю. В. Економічна оцінка стану галузі тваринництва та державна підтримка її розвитку. Економічний аналіз: зб. наук. праць 2015. С. 133-138.
62. Тваринництво України. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2015/sb/zb_tvar_2018.zip.
63. Тваринництво України. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2015/sb/zb_tvar_2019.zip.
64. Тваринництво України. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2015/sb/zb_tvar_2021.zip.
65. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. К.: ННЦ ІАЕ 2012. 386 с.
66. Яковлева А.О. Проблеми та основні напрямки ефективного виробництва молока [Електронний ресурс]- Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. – 2018.
67. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: Монографія: Український бестселер 2013. 427с.
68. Ashby A. W. "Jesse Collings" in Oxford Dictionary of National Biography. Oxford: Oxford University Press, 2004. Vol. 12. P. 668-669

69. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2021), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 23 April 2022).
70. Стаття на УКРІНФОРМ виробництво молока за 2023 рік - Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3354148-virobnictvo-moloka-v-ukraini-skorotilos-na-6.html>
71. Стаття на УКРІНФОРМ виробництво молока - Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3700051-v-ukraini-virobnictvo-moloka-zroslo-na-13-profilna-asociacia.html>
72. IFCN Dairy Outlook 2030. URL : <https://ifcndairy.org/wpcontent/uploads/2018/06/IFCN-Dairy-Outlook-2030-Brochure.pdf>
73. Антощенко В.В. Сучасний стан молочного скотарства в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. №2. С. 25–32. ISSN 24158453;
74. Антощенко В.В. Харків: Основні ХНТУСГ №3 2016. С. 39-44; елементи ресурсного потенціалу сільськогосподарського підприємства як основа економічної та продовольчої безпеки. Економічний аналіз. 2020. Том 30. № 3. С. 291-298.
75. (PDF) Тенденції розвитку ринку молока в Україні. Available from: https://www.researchgate.net/publication/377756783_Tendencii_rozvitku_rinku_moloka_v_Ukraini [accessed Jul 29 2024].
76. Rakhman, M.S., & Hryzo, D.A. (2021). Analiz rynku moloka ta molochnoi produktsii [Analysis of ukraine’s milk and dairy products market]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina serii «Ekonomichna» - Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University Economic Series, (101). 59-67 doi: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-101-06> [in Ukrainian].
77. Ishchuk, S.O., & Liakhovska, O.V. (2020). Rozvytok molokopererobnykh vyrobnytstv u rehionakh Ukrainy: syrovynnyi aspekt [Development of dairy productions in the regions of Ukraine: raw material aspect]. Rehionalna ekonomika - Regional

Economy, 95 (1). 42–51. doi: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-5> [in Ukrainian].

78. Zghurska, O.M. (2013). Stan i tendentsii rozvytku molochnoi promyslovosti v Ukraini [The state and development trends of milk industry in Ukraine]. Ekonomichnyi chasopys-XXI - Economic-Annalis-XXI, 9-10 (2). 30-32 Retrieved from <http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/04/ea-V134-08.pdf> [in Ukrainian].

79. Tsvihun, I.A. (2023). Problemy rozvytku molochnoho skotarstva v rehionakh Ukrainy [Problems of the development of dairy cattle breeding in the regions of Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society,(57). doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-18> [in Ukrainian].

80. Pronko, L.M., Kolesnyk, T.V., & Samborska, O.Iu. (2019). Rynok molochnoi produktsii Ukrainy: stan ta perspektyvy rozvytku [Ukrainian dairy market: state and prospects of development]. Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economics, finance, management: topical issues of science and practice, 10 (50). 72-81. doi: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2019-10-9> [in Ukrainian].

81. Poperechnyi, S.I., & Salamin, O.S. (2022). Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku rynku moloka v Ukraini [Actual problems and prospects of milk market development]. Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society, (37). doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-32> [in Ukrainian].

82. Martusenko, I.V., & Boikivska, H.M. (2010). Osoblyvosti rozvytku rynku moloka ta molochnykh produktiv v Ukraini [Peculiarities of milk market development and dairy products in Ukraine]. Ahrosvit - Agrosvit, (9). 30-35. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/9_2010/8.pdf [in Ukrainian].

83. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

84. Nikoliuk, O.V., Savchenko, T.V., & Bordun, T.V. (2022). Systema upravlinnia rozvytkom rynku produktsiiptakhivnytstva [System of management of the development

- of the poultry products market]. *Ekonomika kharchovoipromyslovosti - Food Industry Economics*, 14 (3). 19-24. doi: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i3.2357> [in Ukrainian].
85. Savchenko, T.V., & Rodina, O.V. (2022). Umovy efektyvnoho funktsionuvannia rehionalnykh prodovolchkhrynkiv [Conditions of effective functioning of regional food markets]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk - Taurida Scientific Herald. Series: Economics*, (13). 163-170. doi: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2022.13.20> [in Ukrainian].
86. Zminy v molochnii haluzi za rik viiny-2023 [Changes in the dairy industry during the year of the war 2023]. Retrieved from <https://infagro.com.ua/ua/zmini-v-molochniy-galuzi-za-rik-viyni/> [in Ukrainian].
87. Prokopenko, O. (Ed.) (2023). *Tvarynnytstvo Ukrainy 2022. Statystychnyi zbirnyk [Animal husbandry of Ukraine 2022. Statistical collection]*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/05/zb_tv_2022.pdf [in Ukrainian].
88. Ібатуллін М. І., Артимонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. Економічні аспекти функціонування ринку молока та молокопродуктів в умовах запровадження військового стану. *Інноваційна економіка*. 2022. 2-3. С.5-10. <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.1>.
89. Експерти продовжують підраховувати прямі втрати АПК від війни <https://www.zernoua.com/news/eksperti-prodovzhuyut-pidrahovuvati-pryami-vtrati-apk-vid-vijni/>.
90. Свиноус І. В. Малі молочарі Білоцерківщини та війна. *Дім, сад, город*. 2022. № 7. С. 23-25.
91. Бінерт О., Лисюк О., Балаш Л. Моніторинг і вдосконалення економічних взаємовідносин у системі «виробництво – переробка молока» та вплив територіальних громад. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія: Економіка АПК. 2021. № 28. С. 31-36. <https://doi.org/10.31734/economics2021.28.031>.

92. Радько В. І. Підвищення стійкості виробників продукції молочного скотарства: теорія, діагностика та функціональне забезпечення. К., 2018. 384 с.
93. Семсал А. В. Розвиток кооперативних відносин в молочному скотарстві України. Агросвіт. 2022. № 7-8. С. 47–52. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.7-8.47>.
94. Гнатишин Л.Б., Прокопишин О.С., Бутов А.М. Кооперація як чинник формування стратегічного потенціалу суб'єктів агробізнесу. Український журнал прикладної економіки. 2020. Т. 5, № 2. С. 16-24. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-2>.
95. Петриченко О.А. Аналіз тенденцій розвитку галузі молочного скотарства в ланці молокопродуктового ланцюга. *Економіка АПК*. 2018. №5. С. 33-40.
96. Пархомець М.К., Уніят Л.М. Управління виробництвом молока на інноваційній основі як напрям розвитку конкурентоспроможного молочного скотарства у сільськогосподарських підприємства. *Інноваційна економіка*. 2018. №5-6. С. 18-25.
97. Richard F. Nehring, Jeffrey Gillespie, Catherine Greene and Jonathan Law. The Economics and Productivity of Organic versus Conventional U.S. Dairy Farms. *Journal of Agricultural and Applied Economics*. 2021. №53.1. P. 134-152.
98. MARK TREURNIET. The potency of quality incentives: evidence from the indonesian dairy value chain. *American Journal of Agricultural Economics*. 2021. P. 1661-1677.
99. Caetano Luiz Beber, Sebastian Lakner and Ioannis Skevas. Organizational forms and technical efficiency of the dairy processing industry in Southern Brazil. *Agricultural and Food Economics*. 2021. №9.1. P. 1-22.
100. Tristan Skolrud. Farm-level determinants of product conversion: Organic milk production. *Cand J Agr Econ*. 2019. №67.3. P. 1–21.
101. Ільченко Т.В. Роль SWOT-аналізу в обґрунтуванні перспектив розвитку аграрного підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. С. 1-12.
102. Сільське господарство України. Статистичний збірник. URL:

http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf

103. Дем'яненко С. І. Аграрний менеджмент в системі агробізнесу. *Економіка АПК*. 2018. №12. С. 42-50.
104. Войтюк Д.С., Шейко Ю.О. Фактори впливу на рентабельність підприємства в сучасних умовах господарювання. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «*Детермінанти та імперативи розвитку фінансової архітектури України*». 2021. С. 135-137.
105. Natalia V. Bannikova, Tatyana N. Kostyuchenko, Natalia N. Telnova, Svetlana S. Vaytsekhovskaya. Evaluation of the perspective of the dairy business development based on quality management. *International Journal for Quality Research*. 2019. № 13(3). P. 625–640.
106. Amam, Mochamad Wildan Jadmiko, Pradipta Ayu Harsita and Roni Yulianto. Internal Resources of Dairy Cattle Farming Business and Their Effects on Institutional Performance and Business Development. *Animal Production*. 2019. №21(3). P. 157-166.
107. Piotr Bórawski, Adam Pawlewicz, Andrzej Parzonko, Jayson, K. Harper, Lisa Holden. Factors Shaping Cow's Milk Production in the EU. *Sustainability*. 2020. №12(1). 420.
108. Marie Janecká, Jaroslav Homolka, Pavla Hošková, Jiří Mach, Marek Dvořák. Evaluation of Economic Efficiency of Selected Branch in Animal Production in EU&CR. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*. 2019. №1.